

LADANJSKA IZGRADNJA PROSTORA HVARSKJE KOMUNE

Nikša Petrić - Ambroz Tudor

UDK 728.84 (497.5 Hvar) (091)

728.84 (497.5 Vis) (091)

Izvorni znanstveni rad

Odsjek za arheologiju HAZU

Ministarstvo kulture

Konzervatorski odjel u Splitu

Zajedničkim istraživanjem literature, dostupnih izvora i književne baštine N. Petrića te terenskim istraživanjima i opisima A. Tudora, a na tragu temeljnih radova C. Fiskovića i N. Grujić, autori u osnovnim crtama predstavljaju ladanjsku izgradnju na otocima Hvaru i Visu.

UVOD

Ladanjska arhitektura na području nekadašnje hvarske komune, otocima Hvaru i Visu s pripadajućim manjim otocima: Šćedru, Paklenim, Budikovcu, Svecu, Biševu i Palagruži, značajan je i brojčan dio arhitektonske baštine spomenutog područja. Nastaje u okvirima i uvjetima komunalnog uređenja prostora, koje traje od 13. do početka 19. stoljeća, kada se ukidanjem komune bitno mijenjaju političke i gospodarske prilike na tim otocima. Komunalno uređenje podrazumijevalo je osnovnu podjelu prostora na *civitas*, grad Hvar i *districtus*, ostatak prostora komune, s nizom pravnih razlikovanja, a što je od temeljne važnosti za ocjenjivanje značenja pojedinih građevina ili sklopova unutar drugih naselja komune.¹

Dosadašnja istraživanja ladanjske arhitekture spomenutog područja najčešće su bila vezana uz pojedinačne značajne primjere kao što su Tvrđalj Petra Hektorovića u Starom Gradu ili Lucićev ljetnikovac u Hvaru. Posebno su značajna istraživanja Cvita Fiskovića koji je prvi upozorio na opseg i važnost hvarskih ljetnikovaca, a radom o ljetnikovcima na Visu obradio je njihovu najznačajniju skupinu. Značajno je i njegovo prepoznavanje ladanjske arhitekture kao ambijenta i kojem su nastala mnoga djela renesansne i barokne književnosti Hvara.²

¹ Podjela je zabilježena i prije reformacije Statuta iz 1331. godine. U odluci Velikog vijeća hvarske komune od 1316. godine zabranjuje se, u vezi s pobunom Slavogosta, boravak Omišana u gradu i na području komune, *nec in civitate nec in districtu*. LJUBIĆ Š., Statuta, Add. XVII., str. 383, Zagreb 1882-3.

² Najvažniji radovi su: C. FISKOVIĆ, *Gazarovićeve ljetnikovac u Visu*, Kolo MH, Zagreb 1946; ISTI, *Hektorovićeve Tvrđalj*, Bulletin JAZU, godina V, br. 2, Zagreb 1957; ISTI,

Kako je naglasila Nada Grujić u radu o ladanjskoj arhitekturi dubrovačkog područja, taj pojam treba shvatiti široko i ponekad uvjetno.³ Iako ladanjska arhitektura područja hvarske komune zaostaje brojnošću i kvalitetom za takvom arhitekturom dubrovačkog područja, različitost namjena, osobina i veličina pojedinih građevina ili sklopova navodi na jednako široko i uvjetno shvaćanje toga pojma. Stoga je definicija ladanjske arhitekture, primijenjena u spomenutom radu Nade Grujić jednako valjana i za ladanjsku arhitekturu hvarske komune: *Pojmom ladanja, dakle, obuhvaćeni su različiti arhitektonski zahvati u kojima se izražava određeni način života u prostoru izvan gradskih zidina.*⁴

Izrazita je osobitost ladanjske arhitekture na području hvarske komune njen je čest smještaj unutar naselja. Cvito Fisković je u radu o spomenicima otoka Visa uočio niz ljetnikovaca u Visu, a nakon njegovih zapažanja i vrednovanja uočena je ista situacija i u ostalim naseljima komune.⁵ Naime, u komuni se poslije stabiliziranja prilika na Jadranskom moru u drugoj polovini 15. stoljeća razvija ili nastaje pet značajnih naselja: Stari Grad, Vis, Jelsa, Komiza i Vrboska. Ovako intenzivna urbanizacija distrikta osobitost je hvarske komune, donekle usporediva sa situacijom komune grada Korčule, također otočnim prostorom, gdje se isto uočava čest smještaj ladanjske arhitekture unutar naselja, i gdje će kao i na Hvaru te Visu, ladanjsko-gospodarski sklopovi često biti jezgra budućih naselja.⁶ Samostalne ladanjsko-gospodarske građevine ili sklopovi smješteni su najčešće u maritimno povoljnim uvalama, dok se na kopnu nalaze uz plodna polja i komunalne putove, što je naglašena osobitost otoka Visa.⁷

Ladanjske osobine stambene arhitekture grada Hvara posebno se razvijaju tijekom 17. i 18. stoljeća, kada rahli nekada gusto izgrađeno tkivo grada, a na mjestima kuća nastaju vrtovi i dvorišta.⁸ Taj je proces posebice naglašen na rubovima predgrađa Gojave i Burga. Osim tog procesa, osobitog za grad Hvar u odnosu na druga naselja komune, na vanjskom rubu gradskog tkiva pojavljuju se od 16. stoljeća suburbani ljetnikovci. Najpoznatiji je Lucićev ljetnikovac smješten na istočnom rubu niza vrtova i perivoja koji se pruža uz antički put za Stari Grad od Biskupske palače na zapadu. Zanimljiv je i ljetnikovac Vidalijevih, kasnije Kasandrićevih, na južnom rubu Burga.

Ljetnikovac Hanibala Lucića u Hvaru, Anali HI JAZU, god. VIII-IX, Dubrovnik 1960-61; ISTI, Stara hortikultura Visa, Hortikultura 2, Zagreb 1964; ISTI, Spomenici otoka Visa od IX do XIX stoljeća, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 17, Split 1968; ISTI, Baština starih hrvatskih pisaca, Split 1978; ISTI, Južnohrvatske dalmatinske odrine 16. do 19. stoljeća, Hortikultura 1, Zagreb 1994.

³ N. GRUJIĆ, *Prostori dubrovačke ladanjske arhitekture*, Rad Jazu, Razred za likovne umjetnosti, knjiga X, Zagreb 1982.

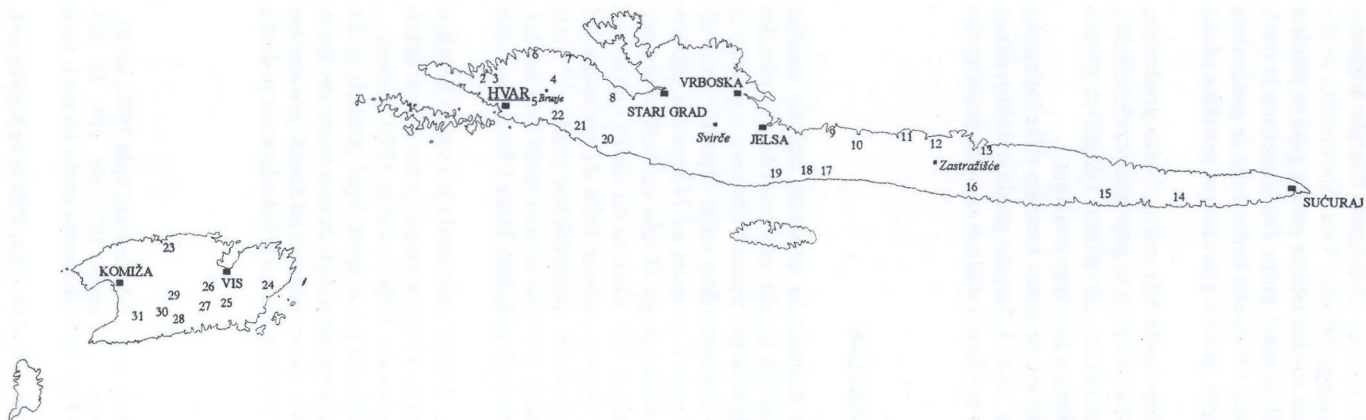
⁴ Isto, str. 9.

⁵ C. FISKOVIĆ, *Spomenici otoka Visa od IX do XIX stoljeća*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 17, Split 1968.

⁶ M. GJIVOJE, *Kašteli otoka Korčule*, Korčulanski zbornik 2, Korčula 1972.

⁷ N. dj. bilj. 5, str. 168.

⁸ A. TUDOR, *Stambena arhitektura grada Hvara u 17. i 18. stoljeću* (rukopis magistarske radnje), Zagreb 1996, str. 34-39.

1. Sv. Klement
2. Vela Vira
3. Boliza, mala Vira
4. Rinaldi, Jarišće
5. Njivice
6. Griivić, Grabovica
7. Bartučević, Lučišće
8. Vidali, Konopljikova
9. Anđelinović, Prapatna
10. Anđelinović, Mala Stiniva
11. Anđelinović, Vela Stiniva

12. Anđelinović, Dubac
13. Pokarvenik
14. Kačić-Bartulović, Kozja
15. Anđelinović, Smrska
16. Anđelinović, Črvanj
17. Lupi, Budić kuća
18. Obradić-Bevilaqua, Gromin dolac
19. Kačić, Zavala
20. Dubovica
21. Gargurić-Kasandrić, Grahovišće
22. Ivanić, Mala Milna

23. Visković, Oključna
24. Bogunović, Milna
25. Maredšić
26. Dojmi, Galije
27. Zanchi
28. Giaconi
29. Pri Krstotovo
30. Kostričić
31. Mladineo

Brojnost ladanjske izgradnje, dosada je pobrojano osamdesetak građevina ili sklopova, posljedica je osnovne osobine zemljišnog veleposjeda hvarske komune, njegove raspršenosti na mnogim dijelovima otoka Hvara i Visa. Spomenuta osobina veleposjeda uzrokovana je zemljopisnim osobitostima otoka gdje je plodna ravnica raskomadana na niz većih ili manjih kraških polja. Od izuzetnog je povijesnog značenja i kultiviranje krša, posebice obronaka brda, čega je posljedica dominantnost agrarnog krajolika nad prirodnim, gotovo umreženost površine otoka labirintima suhozida.⁹

Stoga je za održavanje i korištenje veleposjeda bila nužna mreža građevina, od kojih većina nadilazi osnovnu gospodarsku namjenu te poprima rezidencijalne, ladanjske osobine, često praćene fortifikacijskim zahvatima. Isključive gospodarske osobine imaju samo osamljena skladišta u zabitnim uvalama.

Nakana je ovog rada prvi put nabrojati sve primjere hvarsko-viške ladanjske izgradnje, osobito renesansno-barokne koja, osim ladanjske gradnje dubrovačkog područja, predstavlja zaokruženu kulturno-povijesnu cjelinu sa svim posebnostima hrvatske kulturne baštine.

LADANJSKA IZGRADNJA UNUTAR NASELJA

Ladanjska izgradnja bila je izrazita dominantna urbanog izgleda naselja središnjeg dijela otoka Hvara, posebice Staroga Grada, što potvrđuje i nekoliko lijepih zabilješki sredinom 16. stoljeća. Dominikanac Vinko Pribojević u govoru iz 1525. godine donosi kratki opis naselja oko Starogradske polja: *Otprilike po sredini ovog našeg otoka pruža se prema sjeveru polje s opsegom od 140 stadija, osobito brižno obrađeno, najbolje na čitavom otoku. Okružuje ga 11 sela, od kojih najmanje ima 40 kuća, osrednje 120, poneko 230, a najveće 500. Kuće su im visoke i prostrane sa stropovima i ostalim gradskim ukrasima krasno uredene, tako da nedostaju još samo zidine, pa da ta sela dobije izgled dosta dobro raspoređenog grada.*¹⁰ Stari Grad spominje i G. B. Giustinian 1553. godine: *ove sono ancora molti belli edifizii*, a 1579. godine Valier sažeto kaže da ima mnogo skladnih kuća i hramova, *cum plurimis elegantibus aedibus, et templis.*¹¹

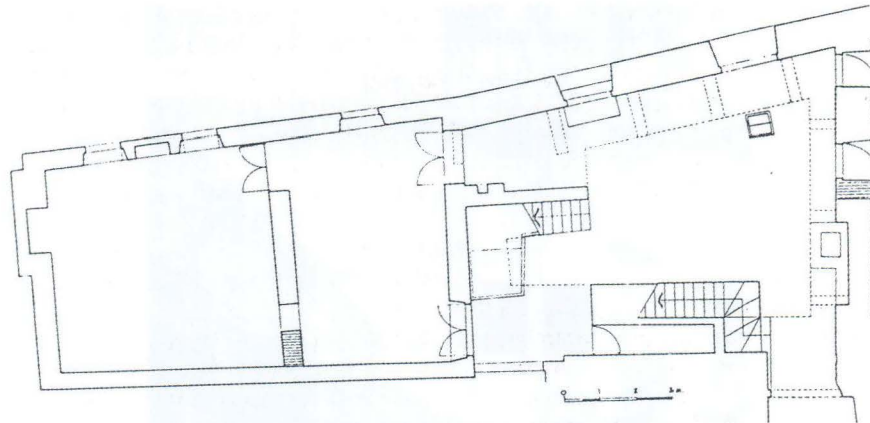
Osim značajnog ljetnikovca u Hvaru, obitelj Lucić imala je i veliki ljetnikovac u Starom Gradu. Počeo ga je graditi Hanibal Lucić, a njegov je sin Antun ljetnikovac nadogradio, o čemu svjedoči kodicil oporuke Julije Lucić iz 1590. godine: *... le case con giardino poste a Città Vecchia fabricato per il Spett. Sign. Anibale, et Sr. Antonio Lucio mio marito siano delli heredi testamentarij dopo la mia morte del Spett. Sign. Pietro Hettoreio mio avo materno, la qual casa et giardino gli lassio per ragione di legato, ...*¹² U spisima jedne parnice oko nasljedstva ovog ljetnikovca s početka

⁹ N. dj., bilj. 3, str. 67-68.

¹⁰ V. PRIBOJEVIĆ, *O podrijetlu i zgodama Slavena*, prijevod V. Gortan, Split 1991., str. 81.

¹¹ Š. LJUBIĆ, *Comissiones et Relationes venetae*, 2, Zagreb, 1877, str. 219.; D. DO-MANČIĆ, *Valierova vizitacija otoka Hvara i Visa*, Arhivska grada otoka Hvara I, Split 1961, str. 28.

¹² G. NOVAK, *Testament Hanibala Lucića i njegove nevjeste Julije*, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, sv. VIII, Beograd 1928., str. 128.

Stari Grad, ljetnikovac Lucića, tlocrt prizemlja (Arhiv CZKBH u Hvaru)

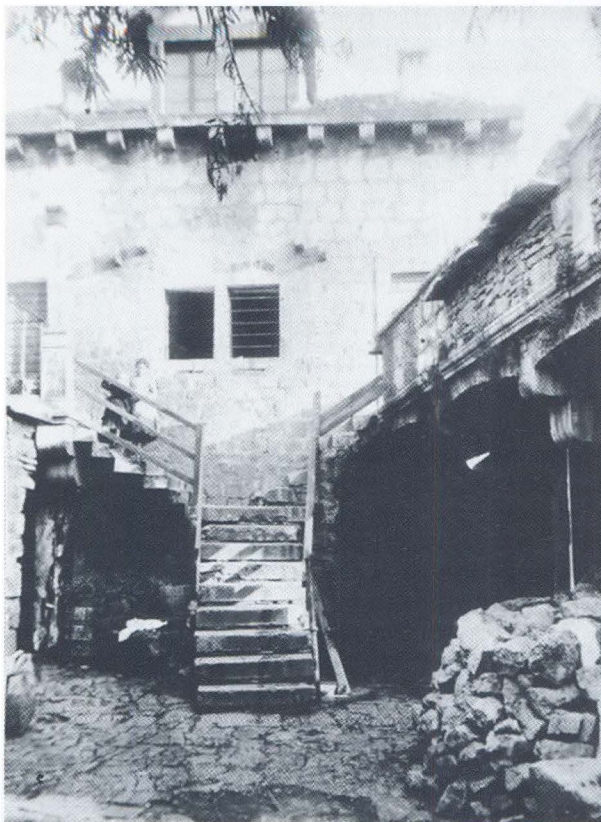

Ljetnikovac Lucić u Starom Gradu početkom 20. stoljeća

18. stoljeća, navodi se više kuća, dvorišta, zdenaca i vrt, kao dijelova jedinstvenog sklopa.¹³ Ljetnikovac je kasnije znatno preinačen, prvenstveno prigradnjama unutar dvorišta. Ljetnikovac Lucića u Starom Gradu nalazi se nedaleko Tvrđalja, u predjelu Biskupija. Pojava ograđenog perivoja, kojim se odlikuje ovaj ladanjski sklop, pokazuje određene veze s hvarskim ljetnikovcem.¹⁴

¹³ S. PLANČIĆ, *Inventar arhiva Hektorović I.*, Stari Grad 1980., str. 34.

¹⁴ C. FISKOVIĆ, *Baština starih hrvatskih pisaca*, Split 1978, str. 219-220.

Istočna kuća ljetnikovca Lucić u Starom Gradu početkom 20. stoljeća

Čuveni Tvrđalj Petra Hektorovića jedan je od poznatijih ljetnikovaca na našoj obali.¹⁵ Sagrađen je većim dijelom u 16. stoljeću, na mjestu koje se od ranije zvalo Tvrđalj. Najveći dio izvornog ljetnikovca sagrađen je prema zamisli pjesnika Petra Hektorovića, koji je i veći dio svoje oporuke namijenio uputstvima za dovršetak

¹⁵ Osnovna literatura o Tvrđalju: P. KUNIČIĆ, *Petar Hektorović, njegov rod i Tvrđalj*, Dubrovnik 1924.; C. FISKOVIĆ, *Hektorovićev Tvrđalj*, Bulletin JAZU, godina V, br. 2, Zagreb 1957.; C. FISKOVIĆ, *Baština starih hrvatskih pisaca*, Split 1978.; N. RAČIĆ, *Lokalitet Tvrđalj i misaone preokupacije na uklesanim natpisima*, Anali HI JAZU, knjiga XII, Dubrovnik 1970.; M. GAMULIN, *Tvrđalj Petra Hektorovića u Starom Gradu na Hvaru*, Zagreb 1988.; G. NIKŠIĆ, *Nove spoznaje o Hektorovićevom Tvrđalju*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 27, Split 1988.; J. BELAMARIĆ, *Kultura ladanja u renesansnoj Dalmaciji-Slučaj Hektorovićeva ljetnikovca*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 34, Split 1994.; A. TUDOR, *Prilog poznavanju prostora tvrđaljske uvala u Starom Gradu*, Radovi IPU 21, Zagreb 1997. Posebno ističem bibliografiju o Tvrđalju u radu M. Gamulina.

Dvorište ljetnikovca Dujmičić u Starom Gradu, kasnije Gelineo-Bervaldi, početkom 20. stoljeća

ljetnikovca, *“come si trovarī nell dissegno per fatto tra le mie carte portatili”*. Prostorna koncepcija ljetnikovca jedinstvena je zamisao samog pjesnika.¹⁶ Hektorovićevo Tvrdalj je, slično mnogim renesansnim ljetnikovcima hvarske komune, tijekom kasnijih stoljeća znatno preinačen. No, sačuvani su i mnogi dijelovi izvornog sklopa, posebice ribnjak i perivoj. Tvrdalj se ističe natpisima na hrvatskom i latinskom jeziku, koje je Petar Hektorović dao uzidati na raznim dijelovima ljetnikovca.¹⁷ U oporuci Markantonija Hektorovića iz 1765. godine još

¹⁶ J. BELAMARIĆ, *Kultura ladanja u renesansnoj Dalmaciji-Slučaj Hektorovićevo ljetnikovca*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 34, Split 1994.; S. P. NOVAK, *Povijest hrvatske književnosti II*, Zagreb 1997., str. 284-285.

¹⁷ N. RAČIĆ, *Lokalitet Tvrdalj i misaone preokupacije na uklesanim natpisima*, Anali HI JAZU, knjiga XII, Dubrovnik 1970.

se spominju kuće Hektorovićevih "la casa in Cittavecchia al mandrachio sive Beccaria" i "La casetta presso il squero dietro la Loggia".¹⁸

Obitelj Gariboldi, koja je početkom 16. stoljeća doselila iz Milana u Hvar, imala je, osim kuće s izrazitim ladanjskim elementima u Hvaru te ljetnikovca u Visu, i ljetnikovac u Starom Gradu.¹⁹ Vjerojatno je ovaj ljetnikovac podigao ljekar-nik Frano Gariboldi, prijatelj Hanibala Lucića, koji je u kratkom vremenu stekao velika imanja na Visu i Hvaru. O graditeljima ljetnikovca, obitelji Gariboldi svjedoči njihov grb, četiri zvijezde iznad tvrđave, uzidan iznad dvorišnog portala.²⁰

Zanimljiva je pojava ljetnikovca bračko-splitske plemićke obitelji Žuvecić u Starom Gradu.²¹ Koliko je poznato, ovo je jedini ljetnikovac jedne nehvarske plemićke obitelji na području hvarske komune. Vjerojatno su Žuvecići nasljedstvom stekli imanja u Starigradskom polju, te su za njegovo održavanje i korišćenje podigli ovaj ljetnikovac.

Ljetnikovac obitelji Dujmiceo, kasnije Gelineo-Bervaldi, i danas se ističe velikim, ograđenim dvorištem te nadsvođenim prolazima i terasom.²² Sagrađen je krajem 16. ili početkom 17. stoljeća, a u kasnije je znatno preinačen, posebno na istočnom dijelu. Prostrani gospodarski dijelovi sklopa koji komuniciraju s dvorištem svjedoče o gospodarskoj snazi ove obitelji.

Renesansno-barokni ljetnikovac Fazanića smješten je na prostoru između Tvrdalja na zapadu i ljetnikovca H. Lucića na istoku. Poslije odumiranja Fazanića krajem 17. stoljeća, njihovo prezime preuzimaju Ivanići, te se ljetnikovac naziva Ivanić-Fazanić.²³ Na nadvratniku ulaznih vrata, sa zapadne strane sklopa, nalazi se grb Fazanića iz 15. stoljeća, jedan od najranijih sačuvanih primjera isticanja obiteljskog grba u hvarskoj komuni. Na tlorisu Tvrdalja i okolice iz 1743. godine zabilježen je kao "Casa delli Signori Fratelli Ivanei Fasani col Giardino sino San Rocco".²⁴ Iz ove su kuće sačuvana i dva jednaka grba Ivanića, danas u lapidariju dominikanskog samostana sv. Petra Mučenika: štit s purpurnom desnom trakom i s ružom u svakom polju. Takav grb se nalazi i na kući Ivanić na Gojavi u Hvaru.²⁵

Obitelj Ivanić imala je kuću u Starom Gradu već krajem 15. stoljeća. Sagrađio je otac Matije Ivanića, a prvi put je spomenuta u dokumentu o razdiobi

¹⁸ Oporuka Ivana Ivanića u Arhivu Ivanić-Boglič-Božić u Hvaru.

¹⁹ N. dj., bilj. 5, str. 189; D. BERIC, *Arhivi otoka Visa*, Split 1958, str. 36.

²⁰ Grb Gariboldija u Hvaru, kasnije uzidan na kući Kirin, pored inicijala F. G. nosi i inicijale sina Frane Gariboldija, Andela koji je dovršio kuću u Hvaru, a vjerojatno i ostale kuće ove obitelji.

²¹ N. DUBOKOVIĆ, *O sfragistici i stematologiji otoka Hvara*, Rasprave i članci, Split 1989, str. 22. H. MOROVIĆ, "Sud pokonji" *Jure Žuvecića*., Građa za povijest književnosti hrvatske, 22 1952, 155. Žuvecići su se preselili u Stari Grad polovinom 18. stoljeća. S. PLANČIĆ, *Inventar arhiva Hektorović II.*, Stari Grad 1982, str. 74.

²² J. KOVAČIĆ, *Nekoliko podataka o starigradskim spomenicima*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 34, Split 1994, str. 375.

²³ J. KOVAČIĆ, *Kodeks Ivanić*, Hvar 1987, str. 155.

²⁴ A. TUDOR, *Prilog poznavanju tvrđalske uvale u Starom Gradu*, Radovi IPU 21, Zagreb 1997, str. 115-116 V. PUTANEC, *Prezimana s dočekom eo u hrvatskoj antroponimiji*, Rad 315, Zagreb 1957.

²⁵ N. dj. bilj. 23, str. 155.; N. DUBOKOVIĆ, *O sfragistici i stematologiji otoka Hvara*, Rasprave i članci, Split 1989., str. 22.

Grb Fazanića, 15. stoljeće, na ljetnikovcu Ivanić-Fazanić u Starom Gradu

očevine između Matije Ivanića njegovog brata Nikole 1518. godine.²⁶ Isti dokument spominje na kući u Starom Gradu balkone, prozore i lavel koji još nisu ugrađeni, a nalaze se u unutrašnjosti kuće.²⁷ Braća Ivanić se obvezuju da se kuća u Starom Gradu može dograđivati jedino zajednički, i to ravno prema moru: *"fabricar de compa et tirarse uerso el mar vno drio l'altro et con patto"*.²⁸ U svojoj oporuci iz 1549. godine sin Matija Ivanića, Ivan, ovako opisuje svoju kuću u Starom Gradu: *"Julij 1549 nec non sub die 30 majij 1550 inframis le dual partes unius domus posit in Civitate Veteri cum eius curia a parte Ponens, — duas partes dictae curia, qual tota est longis brachiorum venetorum 17 in c^a, et latitudinis brachiorum venetorum 11 in c^a curia aut est longis brachiorum 21 et latitudinis brachiorum venetorum 17 in c^a..."*.²⁹ Među imanjem Markantuna Ivanića u 17. stoljeću spominju se i dvije kuće u Starom Gradu. Njegov brat, Alvis Ivanić, također ima kuću u Starom Gradu.³⁰

Ladanjsko-gospodarski sklop Bučića ističe se dobro očuvanim gospodarskim dijelom nekadašnje cjeline, dok je kuća za stanovanje bitno preinačena. Unutar velikog ograđenog dvorišta očuvana su skladišta, izgrađena uz dvorišni zid, a prema unutrašnjosti sklopa otvorena velikim polukružnim otvorima. Na cisterni je uzidan grb Bučića, dijelom otučen, s godinom 1733.³¹

Slično Starom Gradu, i u Jelsi se tijekom 16. i 17. stoljeća podižu ljetnikovci obitelji, čiji su posjedi većim dijelom bili okupljeni u istočnom dijelu Starigradskog polja ili na zapadnom rubu dijela otoka koji se naziva Plame. Za gradnje i prilike

²⁶ 19. A. GABELIĆ, *Ustanak hvarskih pučana (1510-1514)*, Split 1988., str. 665-671. (prijevod J. Stipišić).

²⁷ Isto, str. 670.

²⁸ Isto, str. 669.

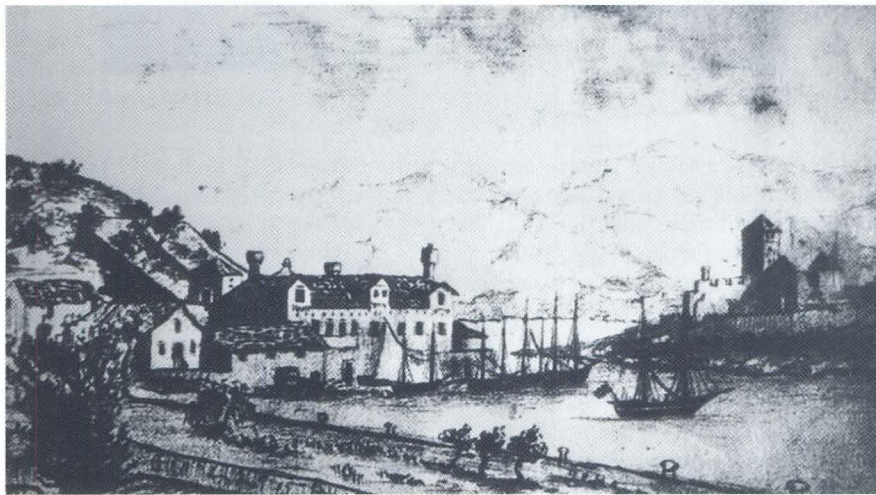
²⁹ Oporuka Ivana Ivanića u Arhivu Ivanić-Boglić-Božić u Hvaru.

³⁰ N. dj. bilj. 23, str. 155.

³¹ N. DUBOKOVIĆ, *Popis spomenika otoka Hvara*, Hvar, 1958., str. 71. Slična skladišta s polukružnim otvorima prema dvorištu postoje u Hvaru na kući Dujmović u Burgu, a nazivaju se *teze*.

16. stoljeća u Jelsi postoji dosta podataka u notarskim zapisima Petra Bonifacija, od kojih su neki objavljeni.³²

Svakako najzanimljiviji ladanjsko-gospodarski sklop u Jelsi je onaj Duboković u Maloj Bandi.³³ Začetke tog sklopa je u prvoj polovini 16. stoljeća započela graditi obitelj Simonetti, te pomorska obitelj Barozzi, koja ga u 17. stoljeću dograđuje i pored njega gradi arsenal, čime ga u osnovi definira.³⁴ Sredinom 18. stoljeća, sklop dolazi u posjed obitelji Andelinović, a od 1883. godine veći dio ovog sklopa kupuju Dubokovići.³⁵ Veduta Jelse iz sredine 19. stoljeća, pokazuje da je sklop imao veliko ograđeno dvorište prema moru, ali i ograđeni, terasasto uređeni vrt u začelju kuće, koja se ističe s tri velika luminara na južnom pročelju, prostrani arsenal istočno od kuće, te kapelicu sjeverno.

Veduta Male bande u Jelsi s ljetnikovcem Duboković, sredina 19. stoljeća

U Jelsi se ističe i ljetnikovac obitelji Obradić-Bevilacqua, kasnije Machiedo, za koji se nedavnim istraživanjima utvrdilo da je sagrađen na mjestu rimske *ville rustice*.³⁶ U dvorištu ljetnikovca bila je sačuvana trpeza s grbom Obradića i natpisom: SEMPER RIGATA CRESCVNT IOANIS VNDIPOTAE. Ivan kojeg spo-

³² C. FISKOVIĆ, *Ljetnikovac Hanibala Lucića u Hvaru*, Anali HI JAZU, god. VIII-IX, Dubrovnik 1960, str. 190, 194, 195, 199; S. PLANČIĆ, *Inventar arhiva Hektorović III*, Stari Grad 1984, str. 132-190; N. BEZIĆ-BOŽANIĆ, *Jelšanski obrtnici 16. stoljeća*, Zapisi o zavičaju 5, Jelsa 1978, str. 35-44.

³³ N. DUBOKOVIĆ, *Promjena izgleda dijela Male Bande u Jelsi*, Rasprave i članci, Hvar 1991.

³⁴ ISTO, str. 64.

³⁵ ISTO, str. 65.

³⁶ N. DUBOKOVIĆ, *Najnoviji arheološki nalazi*, Bilten Historijskog arhiva komune hvarske 1, Hvar 1959, str. 13; ISTI, *Popis spomenika otoka Hvara*, Hvar 1958, str. 79.

minje natpis je Ivan Obradić-Bevilaqua, vitez Sv. Marka, koji se proslavio prilikom obrane Splita 1657. godine.³⁷ Uz sklop je sagrađena renesansna crkva sv. Roka

Krajem 18. stoljeća zaokružuje se veliki sklop Dobronića koji obuhvaća cijeli stambeni blok između Pjace i današnje Dobronića ulice. Sastoji se od cijelog niza kuća, gospodarskih prostorija, vrtova i ograđenih dvorišta, a posebno se ističe kula s altanom.³⁸

Na jugoistočnoj strani trga Sv. Ivana nalazi se kuća Ivanišević-Drinković, nekada barokni ljetnikovac vlastelinske obitelji Kačić-Dimitri. Ističe se obzidanim vrtom s manjim gospodarskim zgradama i odrinom perivoja.³⁹

S istočne strane ovog sklopa nalazi se kuća Milatić koja velikim terasasto uređenim vrtom u začelju te ograđenim dvorištem na sjevernoj strani cjeline odaje izvornu ladanjsko-gospodarsku prostornu koncepciju. Na prvom katu zapadnog pročelja kuće nalazi se ranorenesansni prozor polukružnog zaključka bez ukrasa, što upućuje na postupni razvoj sklopa počevši od kraja 15. stoljeća.

U ulici pokraj Sv. Ivana u Jelsi nalazi se kuća Dobronić s ostacima vrtova i gospodarskih postrojenja iz 18. stoljeća, a u predjelu Banski dolac kuće Milošević i Dobronić, čija su dvorišta okružena zidovima s puškarnicama.⁴⁰

Na otocima Visu i Hvaru sačuvan je, osim ulomaka ljetnikovca Fazanić u Starom Gradu, samo jedan ljetnikovac s gotičkim stilskim obilježjima, a može se datirati u kraj 15. ili sam početak 16. stoljeća.⁴¹ Nalazi se u Vrboskoj, preko puta neostilske zgrade ribarnice. Ovaj ljetnikovac je znatno preinačen u kasnijim stoljećima, posebice prigradnjama u začelju sklopa. Ispred glavnog, sjevernog pročelja nalazi se dugačko, ograđeno dvorište, a u začelju je također ograđeni vrt. U prizemlju kuće je gospodarski prostor, a na katu stambeni. Na kat se iz dvorišta prilazi vanjskim stubištem. Zanimljivo je da sličnu prostornu organizaciju ima većina ljetnikovaca sagrađenih u kasnijim stoljećima, iz čega se može zaključiti da su osnove prostorne organizacije hvarskih ljetnikovaca, barem onih smještenih unutar naselja, postavljene već u 15. stoljeću.

Sklop uz obalu u Vrboskoj, u kojem je danas smješten Ribarski muzej, svojom prostornom organizacijom, dvorištem s terasom u prednjem dijelu te vrtom u začelju, s obveznom podjelom na gospodarsko prizemlje i stambeni kat kuće, također pokazuje ladanjsko-gospodarska obilježja.

³⁷ J. POSEDEL, *Opsada Splita 1657. godine prema djelu Nicolinija*, Kulturna baština 14, Split 1983., str. 92-101. Kameni stol s grbom Bevilaque je danas smješten u lapidariju župske crkve u Jelsi, sablja se nalazi u kući Duboković u Jelsi, zlatni medaljon viteza Sv. Marka čuva se u Muzeju grada Splita, a njegov portret u kući Machiedo na Rivi u Hvaru. Potrebno je upozoriti na izrazitu devastiranost prostora ljetnikovca Bevilaqua u Jelsi.

³⁸ M. KOLUMBIĆ-N. PETRIĆ, *Dodatak popisu spomenika otoka Hvara*, Hvar 1979, str. 32.

³⁹ N. dj., bilj 31, str. 41.

⁴⁰ N. dj., bilj 31, str. 79; N. dj. bilj. 38, str. 32-33.

⁴¹ U Bolu na otoku Braču nalazi se gotički ljetnikovac koji se po mnogim naznakama može uvrstiti u skupinu hvarskih ljetnikovaca. U narodu se ljetnikovac naziva "Kaštil", zasigurno zbog fortifikacijskih elemenata koje je ljetnikovac dobio u 17. stoljeću. Već je ranije utvrđeno da arhitektonska dekoracija ljetnikovca, posebice bifora na zapadnom pročelju, odgovara arhitektonskoj dekoraciji nekih gotičkih kuća u Hvaru. Vidi: C. FISKOVIĆ, *Gotički ljetnikovac sred Bola*, Brački zbornik 3, Split 1957.

U Vrboskoj se, osim spomenutog gotičkog ljetnikovca, nalazio krajem 15. stoljeća i ljetnikovac vlastelina Vukčića, kao i tri kuće obitelji Ivanić.⁴² Iz 1506. godine sačuvao se darovni ugovor između Jakova Vučića i njegovih nećaka u kojem je, u grubim crtama, opisan njihov ljetnikovac: "*Item unam Domum cum Horto positam in Verbosca brachios decem acto, et latius duodecem vel ca., longitudo horti passum ducedem, lactitudo acto; tertiam partem diete Domus et horti inter hos confines....*".⁴³ Ovom ljetnikovcu je s južne i zapadne strane bila susjedna jedna od kuća Ivanićevih. Danas se nijedan od ovih ljetnikovaca ne može ubicirati. Pretpostavlja se da je ljetnikovac Ivanićevih bio kasnija kuća Kupareo, pred čijim sjevernim pročeljem se i danas pruža ograđeno dvorište, s bogato ukrašenim dvorišnim portalom. Tulije Bartučević 1561. godine kupuje u Vrboskoj kuću 18,5 x 29 mletačkih lakata s dvorištem i vrtom veličine 20 x 29 mletačkih lakata za 37 dukata.⁴⁴ Niti ovu kuću Bartučevića danas se ne može ubicirati.

Plodnost otoka Visa uvjetovala je znatno brojniju izgradnju ladanjsko-gospodarskih građevina, posebice u uvali Sv. Jurja, u čijim se naseljima Kutu i Luci, kasnije objedinjenim u zajedničko naselje Vis, nalazi najjušća izgradnja ladanjsko-gospodarskih sklopova u jednom naselju hvarske komune.

Pjesnik Hanibal Lucić posjedovao je ljetnikovac i u Visu, najvjerojatnije u Kutu. Već 1509. godine s ocem zakupljuje vinograde Grivičića.⁴⁵ Sredinom 1530. godine sklopio je ugovor s klesarom Antunom Živkovićem, koji je trebao popraviti gat ispred ljetnikovca te isporučiti kamenu mlin, dijelove velikih i malih dvorišnih vrata i kamene stube.⁴⁶ Lucići su, dakle imali ljetnikovac u Visu već početkom 16. stoljeća, jer 1530. godine Hanibal popravljiva gat i dvorište. Danas je nemoguće prepoznati njegovu kuću u Visu, jer nijedan od brojnih ljetnikovaca ne nosi grb Lucića, ljljan u gornjem polju i ptičje krilo u donjem. Prema predaji je ljetnikovac Lucića bio današnja kuća Zamberlin u Kutu, koja se ističe prostranim dvorištem s trijemom, ali nema gotovo nijednog obilježja na ovoj kući koji bi se mogao datirati u rano 16. stoljeće. Moguća je pretpostavka o postojanju ranijeg ljetnikovca na mjestu kuće Zamberlin koji je značajno preinačen u 18. i 19. stoljeću. Ovu pretpostavku potkrijepljuje postojanje renesansnih dvorišnih vrata.⁴⁷

Iz dokumenata su poznate i dvije kuće Bartučevića u Visu. Godine 1566. dubrovački graditelj Damjan sagradio je Tuliju Bartučeviću kuću koju on naziva "nova".⁴⁸ Spomenute godine su uz novu kuću sagrađena dvorišta sa zdcem, skladištima i trijemom na stupovima. U drugoj je polovini 16. stoljeća, ovaj ljetnikovac u vlasništvu Franje Antuna Bartučevića, sina Tulija.⁴⁹ Godine 1593. spominju se u sklopu ljetnikovca i manje gospodarske zgrade okružene terasastim vrtovima i vinogradima.⁵⁰

⁴² I. KASANDRIĆ, *Obitelj Ivanić (Ivaneo) iz Hvara*, Mogućnosti, 1, Split 1976.

⁴³ Isto, str. 118.

⁴⁴ N. dj. bilj. 23, str. 128.

⁴⁵ N. dj. bilj. 5, str. 186.

⁴⁶ Isto, str. 186.

⁴⁷ Isto, str. 188.

⁴⁸ Isto, str. 188.

⁴⁹ Isto, str. 189.

⁵⁰ Isto, str. 189.

Veduta Visa sredinom 17. stoljeća
Archivio di Stato-Venezia
Provveditori alle Fortezze, busta 43, disegno 221 DS 21/9

Franjo Antun Bartučević (1550. - poslije 1620.), vranski prior, vitez reda Sv. Ivana Jeruzalemskog, bio je jedan od najvećih boraca svog vremena protiv Turaka. Diplomata Papâ i austrijskog cara, posebno je radio na okupljanju kršćana u Crnoj Gori i Bosni. Sudjelovao je u bitci za Klis 1596. godine. Do kraja života pokušavao je nagovoriti cara Rudolfa II. i Medičejce na sveobuhvatni rat protiv Turaka na Balkanskom poluotoku.⁵¹

Franjo Antun Bartučević je od oca Tulija nasljedio veliko imanje koje je gotovo u cijelosti prodao Antunu Gazaroviću u Splitu 1593. godine, da bi skupio sredstva za borbu protiv Turaka.⁵² Između ostalog, prodao je Gazaroviću i svoju kuću u Kutu u Visu. Stoga se može pretpostaviti da je ljetnikovac, koji danas krasi grb Gazarovića, zapravo dosad neubicirani ljetnikovac Bartučevića koji je za Tulija Bartučevića gradio Damjan Dubrovčanin.⁵³ Zanimljiva je činjenica da je grb Gazarovića na ljetnikovcu vlastoručni rad pjesnika Marina Gazarovića koji je iskle-sao u čast doktorata svog brata Budimira. Uokolo reljefa je tekst: IN MEMORI-AM EX CIV DOC D. BONDIMERII ËIVS FRATRIS MARINVS GAZARIS D. ANT MANVSPRIA SCVLPSIT.⁵⁴ Osim ovog teksta, Marin Gazarović je ljetniko-vac ukrasio i hrvatskim stihovima.⁵⁵ Svoju ljubav prema ladanju izrazio je i u sti-hovima posvete, kao i u predgovoru svojeg "Murata Gusara", izdanom u Veneciji 1623. godine.⁵⁶ Uz stihove Petra Hektorovića posvećenih Tvrdalju, Bartučevi-ćevom Lučišću i Balistrilićevom Nečujmu, stihovi i proza Marina Gazarovića najopsežnija su posveta ladanju u starijoj književnosti hvarske komune.⁵⁷

Uz more u Kutu je i jednokatnica pučke obitelji Pardvarića, koja se posebno ističe balkonom na sjevernom pročelju. Stupići ovog balkona su jedinstvenog obli-ka, naizmjenično uspravnih ili okrenutih vaza. U kući se nalaze tri grba ove obitelji, a uz jedan su inicijali GGP, što upućuje na Gabrijela Pardvarića kao graditelja ovog ljetnikovca. Isti se 1588. godine spominje u Hvaru kao prokurator puka koji se posebno zauzimao za stanovnike Visa.⁵⁸

S istoka kuće Pardvarić nalazi se sklop koji se danas naziva Burićeve kuće. Iznad dvorišnog portala uzidan je grb plemićkog roda Piretića, koji je zajednički mnogim hvarskim plemićkim obiteljima, među ostalima obitelji Jakša i Hektorović. Balkon, vanjsko stubište i terasa, s ogradom od stupića na "dvostruku

⁵¹ *Bartučević Franjo Antun*, Hrvatski biografski leksikon, Zagreb 1983, str. 490-491.

⁵² J. KOVAČIĆ, *Kodeks Bartučević*, Hvar 1987., str. 135.

⁵³ N. dj., bilj. 52, str. 139.

⁵⁴ Od ostalih skulptorskih ostvarenja M. Gazarovića sačuvan je grb obitelji s natpisom VIRNA STRAXA, uzidan na kući Gazarovića u predjelu Sv. Katarina u Hvaru, i lijep reljef Bogorodice s djetetom koja se čuva u Centru za zaštitu kulturne baštine u Hvaru. Na reljefu Bogorodice Marin Gazarović je uklesao svoje inicijale. Vidi: C. FISKOVIĆ, *Još o životu M. Gazarovića*, Mogućnosti 1-2, Split 1992.

⁵⁵ N. dj. bilj. 5, str. 220-221; T. MAROEVIĆ, *Gazarovićeve "Ribarska prigovaranja"*, u Dike ter Hvaljenja, Split 1980, str. 69-83.

⁵⁶ N. dj. bilj. 5, str. 219-220.

⁵⁷ C. FISKOVIĆ, *Gazarovićeve ljetnikovac u Visu*, Kolo MH, Zagreb 1946; H. MOROVIĆ, *Iz poezije Marina Gazarovića*, Mogućnosti 9, Split 1963; ; T. MAROEVIĆ, *Gazarovićeve "Ribarska prigovaranja"*, u Dike ter Hvaljenja, Split 1980.

⁵⁸ Isto, str. 194.

krušku”, unutar uskog, ograđenog dvorišta, odaju kraj 16. ili početak 17. stoljeća kao vrijeme gradnje ovog sklopa.⁵⁹ Pored male kuće s istim grbom na trgu uz more u Kutu, ova kuća je mogla pripadati obitelji Hektorovića, koji su imali kuću u Visu već 1511. godine, a oporuka Petra Hektorovića potvrđuje da su na ovom otoku imali velike posjede.⁶⁰

Istočni dio predjela Kut u Visu početkom 20. stoljeća (Zbirka razglednica Konzervatorskog odjela u Splitu)

Jedan od najljepših primjera renesansnog ljetnikovca u hvarskoj komuni je viški ljetnikovac Gariboldija.⁶¹ Njega je sagradio ljekarnik Frano Gariboldi 1552. godine, o čemu je ostavio natpis na nadvratniku dvorišnog portala:

LAVS DEO FRANCISCVS GARIBOLDVS MEDIOLANENSIS
NVNC CIVIS LESINAE PRO SE IPSO AC FILIIS ET
HEREDIBVS SVIS HOC OPVS CONSTRVXIT. M. D. L. II.

Ljetnikovac je sa sjeverne strane okružen obzidanim dvorištem, dok se sa začelne strane pružao ograđeni vrt. U prizemlju je gospodarski prostor, a na katu, koji je s dvorištem povezan vanjskim stubištem, nalazi se stambeni prostor. Iznad vrata je uzidan grb Gariboldija s inicijalima F. G. Ljetnikovac je u 19. stoljeću proširen prema zapadu. U kodicilu oporuke iz 1560. godine Franjo Gariboldi je spominje kao: “... *la casa grande nova a Lissa con le sua baracha sotto la case...*”⁶²

⁵⁹ Isto, str. 195.

⁶⁰ STARI PISCI HRVATSKI, knjiga XXXIX, JAZU, Zagreb 1986., str. 140-152.; S. PLANČIĆ, *Inventar arhiva Hektorović III*, Stari Grad 1984, str. 84. i 101.

⁶¹ N. dj. bilj. 5, str. 189.

⁶² Kodicil oporuke Frana Gariboldija u Arhivu Ivanić-Boglić-Božić; D. BERIĆ, *Arhivi otoka Visa*, Split, 1958, str. 17-18.

Obitelj Perasti podigla je snažnu, višekatnu kulu uz more 1617. godine⁶³ Iz

pisma Vicka Perastija hvarskom knezu 1615. godine doznaje se za opasnost od sjevernoafričkih gusara te godine, a na osnovi čega su Perastijevi dobili dozvolu za njenu gradnju.⁶⁴ Kasnije su uz prizemlje ove kule bile prigrađene prizemnice s gospodarskom namjenom, srušene poslije drugog svjetskog rata.

Vjerojatno najznačajniji ladanjsko-gospodarski sklop otoka Visa je ljetnikovac Jakša na sjevernom rubu Kuta. Ovaj sklop je i prostorno najsloženiji. Sastoji se od izdužene jednokatnice L-tlocrta, koja je sa zapada zatvorena ograđenim dvorištem. Uz vanjsko lice ogradnog zida dvorišta proteže se jedini sačuvani kameni gat u Visu. Sjeverno od kuće je veliki, ograđeni vrt, oblika izduženog pravokutnika, koji je terasasto ureden. U vrtu se ističe pravokutna kula. Nedaleko kule sagrađene su manje, gospodarske građevine. Kat zapadnog pročelja kuće raščlanjen je baroknom kvadriforom pred kojom se nalazi balkon. Ulaz u sklop je s južne strane, a do dvorišta se prolazi nadsvođenim prolazom. Iznad bogato ukrašenih dvorišnih vrata nalazi se grb Jakšinih. Sklop se u narodu naziva Jakinovi dvori, po Joakimu Jakši s kraja 18. stoljeća, no sklop se spominje već početkom 17. stoljeća, na što upućuju i svi stilski elementi sklopa.⁶⁵

Obitelj Radošević je osim palače u južnom dijelu luke imala i ljetnikovac uz samu obalu naselja. Sagradio ju je, vjerojatno, posljednji Radošević, conte Petar Radošević. Godine 1779. godine spominje se i njeno ime "Veli mir".⁶⁶

S istoka palače Radošević nalazi se dvokatna palača-ljetnikovac obitelji Vukašinović.⁶⁷ Ova stara hvarska obitelj, čije prezime se kasnije javlja u obliku de Lupis, poznata je i po hrvatskom natpisu na grobnici u hvarskoj katedrali, jedinom nadgrobnom natpisu na hrvatskom jeziku sačuvanom unutar katedrale:

NIKE STA OVOYE: VVKASINOVICHIA
DOSV DA TAKOYE: GNEGOVIH DIDICHIA⁶⁸

Na sjevernom pročelju palače isticao se veliki balkon od kojeg je preostalo šest konzola i velika balkonska vrata zaključna polukružnim lukom. Dvorište se nalazilo u začelju, dok su gospodarski prostori bili smješteni u prizemlju. Pročelja su bogato ukrašena cijelim nizom motiva barokne arhitektonske dekoracije, između kojih se ističe česta uporaba motiva "dijamantnog šiljka". U začelju kuće nalazi se dvorište zatvoreno gospodarskim zgradama. Sklop je građen krajem 17. stoljeća.

⁶³ N. dj. bilj. 5, str. 164-165.

⁶⁴ G. NOVAK, *Otok Vis I*, Zagreb 1960, str. 188.

⁶⁵ N. dj. bilj. 5, 196-199.

⁶⁶ Isto, str. 206.

⁶⁷ Isto, 206-208.

⁶⁸ A. TUDOR, *Inventar ladanjskih kuća Anđelinovića na Hvaru 1777. godine*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti 22, Zagreb 1998, str. 93, bilj. 17. U spomenutoj bilješci navodi se da su "didići" u dokumentima i natpisima 16. i 17. stoljeća na prostoru hvarske komune pojam koji označava vlastelu, kao i u Povaljskoj listini iz 12. stoljeća ili u kasnijem Poljičkom statutu. Međutim spomenuta se tvrdnja treba ispraviti. Iako najvjerojatnije pojam potječe od imenice koja je označavala vlastelu, tijekom je stoljeća na Hvaru i Visu doživjela promjenu značenja, te u dokumentima i natpisima 16. i 17. stoljeća prvenstveno označava nasljednika dobara, bilo osobu ili ustanovu. Vidi: J. KOVAČIĆ *Zapisi o crkvama u Hvaru*, Hvar 1982., str. 202.; D. KARBIĆ, *Hrvatski plemićki rod i običajno pravo*, Zbornik OPZ HAZU, 16, Zagreb 1998.

Na obali u Luci nalazi se ljetnikovac nepoznate obitelji podizatelja koji se prema kasnijim vlasnicima naziva Mardešića. Sagrađen je u kasnom 16. ili početkom 17. stoljeća. Pred sjevernim pročeljem nalazi se ograđeno dvorište koje je otvoreno s dva dvorišna portala: sjevernim, koji je vodio do gata ljetnikovca i zapadnim, kojim se izlazilo na proširenje sa zapadne strane ljetnikovca. U prizemlju je gospodarski prostor, a na katu stambeni. Kat je s dvorištem povezan dvokrakim vanjskim stubištem, čija ograda je sastavljena od stupića na "dvostruku krušku". Stubište vodi do terase na kojoj su stupovi odrine i kruna zdenca. Sličnost ovog rješenja s dubrovačkim ljetnikovcima upućuje na zaključak da je ovaj ljetnikovac podigao neki dubrovački majstor, kojih je na Hvaru i Visu tijekom 16. i 17. stoljeća bilo mnogo.⁶⁹

U predjelu Smiderevo nalazi se ljetnikovac koji narod zove "Sekotova kuća". Na njoj je nepoznati grb s monogramom Z. M. i godinom 1572. U dvorištu ljetnikovca je odrina na stupovima osmerokutnog profila, a u začelju terasasto uređeni vrt.⁷⁰

Nekoliko ljetnikovaca je poznato samo iz dokumenata. Takav je i ljetnikovac Ivanića u Kutu, poznat iz oporuke Ivana Ivanića iz 1549. godine, dok se iz "Kodeksa Ivanić" može pratiti njegovo proširivanje krajem 16. stoljeća.⁷¹

Ivan Ivanić opisuje svoj ljetnikovac na Visu kao: *In duas partes unius domus existentis in insulae Lissae in Villa Cuth, longitudinis totius domus brachiarum venetarun 16, et latitudinis 13 in c^a, in hos confines, a Levante via communis, a Ponente curia dite domus cuius curiae est duas partes intro misit, qua curia est longitudinis brachiarum venetarum 13 et latitudinis octo in c^a, a Meridie ili de Spineti, et a Trans. D. Joannes baptista Leonus...*⁷²

Markantun Ivanić 1599. godine kupuje od Quirinijevih prizemnicu građenu u suhozidu s gatom, veličine 5,5 mletačkih lakata među zidovima i gatom dužine 18 mletačkih lakata za 50 dukata.⁷³ Ova kuća dijeli zajednički zid s već postojećom kućom Ivanićevih. Pored spomenute prizemnice postojala je još jedna kuća građena u suhozidu, naslonjena na ljetnikovac Ivanićevih, koju je sagradio Pavao de Pace, a bila je u vlasnosti Quirinijevih.⁷⁴ Oni je slijedeće godine, 1599., prodaju Ivanićevima za 75 dukata. Ova kuća je bila veličine 9 za 6,5 mlet. lakata, a također je imala gat dužine 18. mlet. lakata.⁷⁵ Rijetko zanimljive podatke o graditeljstvu perivoja i palača Markantuna Ivanića, nalazimo u stihovima pjesme Marina Gazarovića posvećene njegovu sinu Gabrijelu Ivaniću:

*Ne cin perivojij, liposti da ti sladi,
Ke otac tvoj gojij, i mudro sagradi,*

te:

*Ne cin da polače, koje uzida on*⁷⁶

⁶⁹ N. dj. bilj 5, str. 203-204.

⁷⁰ Isto, str. 202.

⁷¹ N. dj. bilj. 23, str. 141-162.

⁷² N. dj. bilj. 29.

⁷³ N. dj. bilj. 23, str. 148.

⁷⁴ Isto, str. 146.

⁷⁵ Isto, str. 147.

⁷⁶ M. GAZAROVICH, Gliubiza, Venezia 1623., str. 138-139.

Slično ljetnikovcu Ivanića, iz dokumenata su poznati i viški ljetnikovci biskupa, dominikanaca samostana sv. Marka i augustinaca samostana sv. Nikole u Hvaru.⁷⁷

Poznati erudit s prijelaza 17. u 18. stoljeće, Antun Matijašević Karamaneo, posjedovao je u Visu kuću s perivojem. Ovaj znalac baroknih perivoja spjevao je na latinskom 1710. godine pohvalu perivoja mletačkog plemića Ivana Frana Morosinija u Padovi. Svoje bavljenje hortikulturom potvrdio je u pismu Farlatiju iste godine.⁷⁸ Danas nije poznat smještaj kuće i perivoja Karamanea.⁷⁹

U Visu se nalazi nekoliko ladanjsko-gospodarskih sklopova organiziranih oko kuća-kula s ložama na vrhu, uz koje su sagrađene gospodarske zgrade te dvorišta i vrtovi. Na predjelu Munjac sagrađena je velika kuća-kula Jakšinih, koja je kasnije bila u posjedu obitelji Andreučić. U ovoj kući-kuli nalazila se kapela posvećena sv. Gali. Dokumenti 18. stoljeća nazivaju je "*oratorio privato dell' signor Marin Giaxa*".⁸⁰

Pjesnik Marin Gazarović je 1606. godine nudio Velikom vijeću Hvara da će sagrađiti kulu u Visu u zamjenu za zemlje u predjelu Plaža na otoku Hvaru.⁸¹ Na kuli Farolfi u Visu nalazi se konzola balkona, smještena na trećem katu istočnog pročelja, na kojoj je uklesan grb Gazarovića. Vjerojatno je ovu kulu sagrađio Marin Gazarović početkom 17. stoljeća. Vrijeme gradnje potvrđuju i ostale stilske odlike arhitektonske dekoracije. Uz kulu je terasa sa stupovima odrine, a cijeli sklop okružuje zid s dvorišnim portalom. Završni kat kule Farolfija bio je raščlanjen ložom, slično kao i kuća kula obitelji Vojković. Arhivski dokumenti s početka 19. stoljeća spominju u Kutu i kulu u vlasnosti obitelji Hektorović i kulu pored kuće splitske obitelji Milesi, a u Luci kule obitelji Pjerotić i Dojmi.⁸²

Unutar tkiva ruralnih naselja hvarske komune poznata su dva ljetnikovca. U selu Brusju, tik do župne crkve, sagrađio je Cesare Bonaiuti, hvarski biskup od 1736. do 1759. godine, svoj ljetnikovac.⁸³ Poslije njegove smrti ljetnikovac postaje župna kuća. Godine 1816. bila je prvi put preinačavana, dok je 1875. godine "*povećana i preustrojena*", tako da je od izvornog ljetnikovca malo što ostalo.⁸⁴

U selu Svirčima nalazi se veliki ladanjsko-gospodarski sklop obitelji Šimunić. Sagrađen je sredinom 16. stoljeća, o čemu svjedoči latinski natpis na kruni zdenca u dvorištu: LAVS DEO RADO SIMONI FECIT MDL. Nikola Šimunić 1571. i 1577. godine kupuje vrtove u Svirčima, vjerojatno proširujući sklop.⁸⁵ Godine

⁷⁷ G. MACHIEDO, *Memoria di San Prospero*, Spalato 1872., str. 19.

⁷⁸ N. dj., bilj. 5, str. 228.

⁷⁹ N. dj., bilj. 5, str. 203-204; G. NOVAK, *Antun Matijašević Karamaneo*, Anali Historijskog instituta JAZU 4-5, Dubrovnik 1955-56.

⁸⁰ N. dj., bilj. 5, str. 149; G. NOVAK, *Otok Vis I.*, Zagreb 1960, str. 126-128.

⁸¹ V. KOVAČIĆ, *Mletačka kula u Sućurju na Hvaru*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 28, Split, 1989., str. 154.

⁸² N. dj., bilj. 5, str. 163-164.

⁸³ J. KOVAČIĆ, *Župa Brusje na Hvaru*, Služba Božja, br. 2, Makarska 1995., str. 145.

⁸⁴ Isto, str. 145; N. dj., bilj. 31, str. 76.

⁸⁵ J. KOVAČIĆ, *Svirče na Hvaru-Pučanstvo i spomenici*, Služba Božja 3, Makarska 1994., str. 234.

1597. don Nikola Šimunić je izabran za rektora beneficija crkve sv. Ilije u Svirčima, što je tada značilo značajno povećanje prihoda obitelji.⁸⁶

Sklop je sa svih strana opasan visokim zidom, a na istočnoj strani je dvorišni portal zaključen polukružnim lukom. Stambeni i gospodarski prostori ljetnikovca su potpuno preinačeni u kasnijim stoljećima, no o bogatstvu ukrasa svjedoče brojni ulomci arhitektonske dekoracije koji su naknadno uzidani u novije kuće. Postojanje renesansnog perivoja potvrđuje postojanje velikog broja stupova odrine koji su razasuti po vrtu ili sekundarno upotrebljeni, kao i sačuvani ulomak šetnice u sjeveroistočnom dijelu vrta. Tu se nalazi crkva sv. Josipa, koja je bila dio sklopa ljetnikovca, a sagradio ju je kanonik Nikola Šimunić sa svojom braćom 1671. godine.⁸⁷ Na nadvratniku vrata crkve uklesan je hrvatski tekst: OVV. TEPAL BI: SAGRAGEN: OD BRATIE: POCHNGA: PETRA SIMVNICH i67i. U narodu je sačuvan naziv "Šimunića dvori", a zanimljivost ovog sklopa je što se u njema i danas čuva zbirka oružja, kakvu su vjerojatno imali svi hvarski ljetnikovci smješteni na osami.

SUBURBANI LJETNIKOVCI I LADANJSKI ELEMENTI STAMBENE ARHITEKTURE GRADA HVARA

U gradu Hvaru od početka 16. pa do kraja 18. stoljeća nastaje nekoliko suburbanih ljetnikovaca, a elementi ladanjske arhitekture javljaju se i u najužem središtu grada. Lijepi primjeri su podizanje stupova odrine na renesansnom balkonu gornje palače Paladini, altana sa stupovima odrine na krovu kuće Novak preko puta Arsenala, te isticanje terase s odrinom na kamenim stupićima na sjevernom pročelju palače Radošević, koja je sagrađena u drugoj polovini 17. stoljeća.⁸⁸ Zanimljiva je terasa s odrinom podignuta nad šiljastim svodom sagrađenim od opeka uz južno pročelje kuće Dujmović u Burgu. Renesansna kuća Gariboldi u Hvaru sagrađena je na mjestu gustog srednjovjekovnog tkiva grada. Pored pojave antičkih motiva na arhitektonskoj dekoraciji, renesansna obilježja nosi i prostorna organizacija sklopa gdje se na mjestu nekadašnjih kuća otvaraju dvorišta i terase povezana stubištima.

U začelju Biskupske palače biskup Cedula je u prvoj polovini 17. stoljeća uredio perivoj sa šetnicama i stupovima odrine, koje mu je izradio korčulanski majstor Ivan Pomenić.⁸⁹ Središnji dio istočnog zida perivoja je s unutrašnje strane ukrašen freskama.⁹⁰

Suburbani ljetnikovci i perivoji javljaju se na rubovima grada, gdje je rahlo tkivo omogućilo njihovo podizanje. Posebno je zanimljiv prostor iza katedrale, o

⁸⁶ Isto, str. 234.

⁸⁶ Isto, str. 235.

⁸⁷ C. FISKOVIĆ, *Južnohrvatske dalmatinske odrine 16. do 19. stoljeća*, Hortikultura 1-4, Zagreb 1994, str. 8; J. KOVAČIĆ, *Hvarska palača Radošević-Doimi zvana Adis Abeba*, Hanibalova luč 5, Hvar 1992, str. 8.

⁸⁸ C. FISKOVIĆ, *Hvarska katedrala*, Čakavski sabor, Split 1976, str. 34.

⁸⁹ V. MARKOVIĆ, *Zidno slikarstvo 16. i 17. stoljeća u Dalmaciji*, Zagreb 1985, str. 153.

⁹⁰ N. dj. bilj. 10, str. 85.

Predio Dolac u Hvaru početkom 20. stoljeća (Zbirka razglednica Konzervatorskog odjela u Splitu)

kojem već 1525. godine Vinko Pribojević govori: "Gornji trg, koji gleda prema istoku, pruža krasni izgled svojim izvorima vode i brojnim zelenim vrtovima", a Santinijeva veduta Hvara iz 1668. godine pokazuje niz pravilnih pravokutnih vrtova.⁹¹

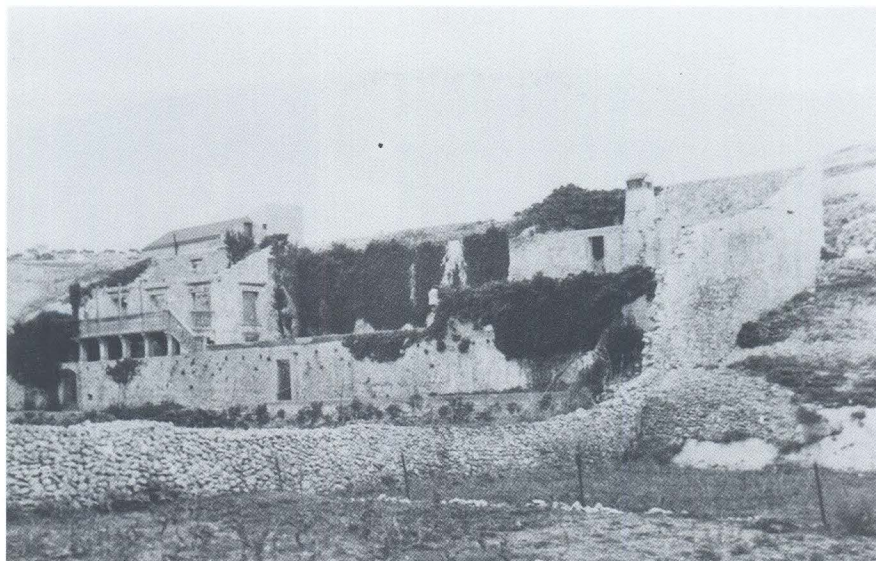
Najpoznatiji suburban ljetnikovac grada Hvara je ljetnikovac Hanibala Lucića, koji se nalazi na istočnom rubu grada.⁹² Smješten je uz put koji još od antičkih vremena povezuje Hvar sa Starim Gradom. Ljetnikovac Hanibala Lucića sagrađen je u prvoj polovini 16. stoljeća.⁹³ Pravokutni vrt je sa svih strana okružen zidom, a uz južni zid su smještene dvije kuće, međusobno povezane šetnicom. Vrt je u pravcu sjever-jug, presječen šetnicom na čijoj sredini je bogato ukrašena kruna zdenca s grbovima Lucića i Gazarovića. Uz zapadni, istočni i sjeverni zid, kao i uz šetnicu pružala se odrina na kamenim stupovima. Istočna kuća je jednokatnica s velikom terasom na katu. Terasa je oslonjena na kamene konzole, a na ogradi terase su podignuti stupovi odrine. Arhitektonska dekoracija ove kuće bogata je u svim detaljima otvora pročelja, ograde ili konzola terase. U unutrašnjosti se ističe ukrašeni lavel. Zapadna kuća je jednostavna jednokatnica, bez istaknute arhitektonske dekoracije i s manjim prigradnjama gospodarske namjene uz sjeverno pročelje.

Ljetnikovac Lucića u Hvaru najzanimljiviji je po svojoj ladanjskoj koncepciji. Naime, ovaj ljetnikovac nema nikakvu gospodarsku namjenu, što je jedini takav

⁹¹ Ljetnikovac je monografski obađen u radu: C. FISKOVIĆ, *Ljetnikovac Hanibala Lucića u Hvaru*, Anali Historijskog instituta JAZU, god. VIII-IX, Dubrovnik 1960-61.

⁹² Isto, str. 218.

⁹³ R. BUČIĆ, *O nekim bratovštinama otoka Hvara*, Prilozi povijesti otoka Hvara 5, Hvar 1978, str. 32.

Ruševine ljetnikovca Lucić u Hvaru prije obnove pedesetih godina

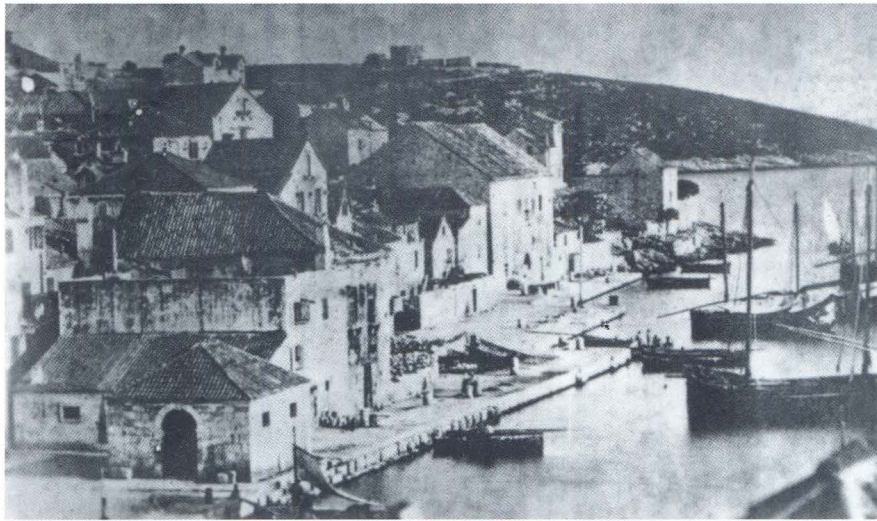
primjer među ljetnikovcima hvarske komune. Zapadna kuće bila je stan sluge Lucićevih, koji se brinuo za održavanje vrta i služio vlasnika tijekom njegovog boravka u ljetnikovcu. Dominirajuće ladanjsko obilježje učinilo ga je, među hvarskim ljetnikovcima, najbližim renesansnom idealu života na ladanju.

Kuća Roić nalazi se nedaleko ljetnikovca Lucića. Prostorna organizacija je slična Lucićevoj: ogradeni vrt se pruža od kuće na jugu do antičkog puta prema Starom Gradu na sjeveru. Vrt je 1657. godine na položju Gornji Dolac dobio na obrađivanje Luka Roić, a prema Santinijevoj veduti iz 1668. godine, ovaj sklop je približno definiran.⁹⁴ Krajem 17. stoljeća na ovom mjestu spominje se kuća kanonika don Marina Roića.⁹⁵ Kuća je jednokatnica, izvorno samostalana, kojoj je u 19. stoljeću dograđena dvokatnica uz istočno pročelje. Uz sjeverno pročelje kuće postojala je prizemnica, okomito postavljena u odnosu na kuću i od nje odvojena uskim prolazom. Sačuvana su dvorišna vrata između glavne kuće i prizemnice koja su, bila glavni ulaz u sklop. Krajem 18. stoljeća spominje se vrt ovog ljetnikovca kao "Orto Roich", a od izvornog hortikulturnog uređenja sačuvan je samo ulomak ravne šetnice, pružene okomito na ljetnikovac.⁹⁶ Osim zanimljivog kruništa zdenca u dvorištu kuće, donedavno je stajala okrugla kamena kruna bunara na sjevernoj strani vrta.

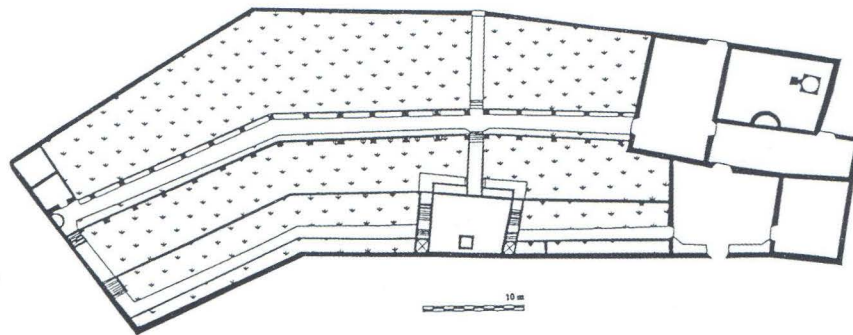
⁹⁴ J. KOVAČIĆ, *Kroz stambeno graditeljstvo grada Hvara*, Hvar 1987., str. 73.

⁹⁵ V. DULČIĆ-V. GUGIĆ, *Inventar Kaptolskog arhiva u Hvaru*, Periodični izvještaj 44, Hvar 1972., str. 116.

⁹⁶ N. dj., bilj. 90, str. 76.

Riva u Hvaru 1874. godine, ljetnikovac Kasandrića, ranije Vidali, uz more na kraju Rive

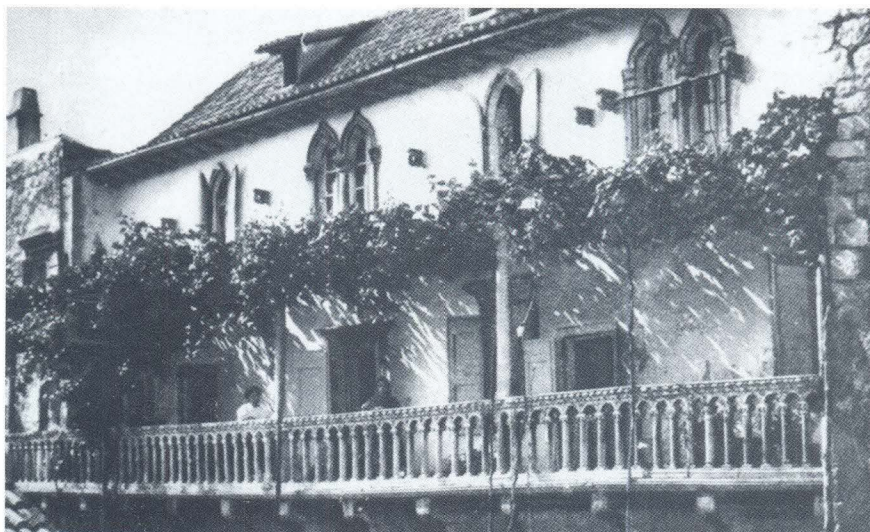

Kuća i perivoj Kasandrić na Rivi u Hvaru prema snimku Carla Antonija Signoretija iz 1814. godine
(Arhiv Kasandrić u Hvaru)

Na južnom rubu predgrađa Burak, nalazi se barokni sklop Vidali, kasnije Kasandrić, koji se izvorno sastojao od cijelog niza kuća, dvorišta povezanih stubištima te perivojem sa šetnicama natkrivenim odrinom.⁹⁷ Sklop je shematski prikazan na Santinijevoj veduti iz 1668. godine.

Druga kuća Vidalijevih nalazila se u zapadnom predgrađu grada, Gojavi. Braća Vidali su 1679. godine obnovili kuću na jugozapadnom uglu bloka kuća u

⁹⁷ N. dj., bilj. 89, str. 31-32.

Renesansni balkon s odrinom gornje palače Paladini u Hvaru početkom 20. stoljeća

sjevernom dijelu Gojave. U spisima bilježnika Tome Nicolinja s početka 18. stoljeća kuća se spominje kao: “*Casa nella Citta a Liesna in Gogliaua con li suoi Orti Murache giusta li acquisti del q.m Padre*”.⁹⁸ Preko puta kuće su na mjestu ranijeg bloka uredili perivoj sa šetnicama i odrinom. Primjer uređenja kuće i perivoja preko puta ulice je zanimljiv primjer spoja gradske i ladanjske arhitekture u gradu Hvaru.

Vrt okružen zidom imala je i palača Ivanić u Gojavi. Braća Ivanić su od Pomponija Bartučevića kupili 1592. godine “*vrt okružen zidom izvan gradskih zidina, kod Knezeve palače*”, veličine 25 za 26,75 za 14. mletačkih lakata.⁹⁹ Ovaj vrt i danas postoji, u ruševnom stanju, i s vidljivim zahvatima 19. i početka 20. stoljeća. Zanimljivo je napomenuti da su u prizemlju vanjskog stubišta palače, koje je sagrađena između dva svjetska rata, uzidana i tri stupa odrine, višekutnog profila, vjerojatno iz spomenutog vrta, koji se i spominju 1592. godine, kao i česma u dvorištu kuće.¹⁰⁰

Pored navedenih, ladanjski elementi prostorne organizacije uočavaju se na kućama Fazanić i Bonini na jugoistočnom dijelu Pjace te Calafati, Bučić i Stajlić na južnom rubu predgrađa Burak.¹⁰¹ Značajna je i pojava vrtova u začelju kuća na sjeverozapadnom dijelu Pjace.¹⁰²

⁹⁸ N. dj. bilj. 23, str. 155.

⁹⁹ Isto, str. 154.

¹⁰⁰ N. dj. bilj. 8, str. 160-195.

¹⁰¹ A. TUDOR, *Sjeverozapadni dio hvarske Pjace 1690. godine*, Građa i prilozi za povijest Dalmacije 13, Split 1997, str. 98-10.

¹⁰² V. DULČIĆ, *Prilozi povijesti Brusja u 16. stoljeća*, Radovi Instituta za hrvatsku povijest 10, Zagreb 1977, str. 499.

Altana s odrinom kuće Novak u Hvaru

SAMOSTALNI LADANJSKO-GOSPODARSKI SKLOPOVI I UTVRDE

Pored brojnih ljetnikovaca koji se nalaze unutar ili na rubovima naselja otoka Hvara i Visa, mnogi ljetnikovaci su kao samostalni sklopovi ili građevine smješteni u morskim uvalama ili u unutrašnjosti otoka uz komunalne puteve ili plodna polja.

U uvalama Vela i Mala Vira, koje su još od pretpovijesti imale ulogu sjeverne luke grada Hvara, nalazi se nekoliko manjih ljetnikovaca. S istočne strane uvale Vela Vira stajala je manja ladanjsko-gospodarska prizemnica, vlasništvo obitelji Dujmović.¹⁰³ Bila je sagrađena prije 1596. godine, kada Petar Dujmović dobija dozvolu za gradnju crkvice posvećene Bogorodici, koja je sagrađena nedaleko njegove kuće.¹⁰⁴ Od crkvice se sačuvao začelni zid, ulomci svoda i bočnih zidova, dok je kuća 1830. godine nadograđena na kat, a recentnim uređenjem potpuno preinačena.¹⁰⁵

Na suprotnoj strani uvale nalazila se biskupska ladanjska kuća koja je imala svoju crkvicu.¹⁰⁶ Put koji je od Hvara vodio prema Viri nazivao se "Biskupski put", prema ljetnikovcu ali i imanjima Kaptola u blizini ove uvale.¹⁰⁷ Ovaj ljetnikovac je također preinačen, a na istočnom pročelju su vidljivi tragovi balkona. Tik uz ljetnikovac je manja prizemnica čiji je okvir ulaznih vrata sastavljen od sekun-

¹⁰³ Isto, str. 498.

¹⁰⁴ N. dj., bilj. 98., str. 498.

¹⁰⁵ Isto, str. 500.

¹⁰⁶ N. dj. bilj. 38, str. 15.

¹⁰⁷ N. dj., bilj. 97, str. 98.

darno upotrebljenih kamenih greda, bogate profilacije, vjerojatno uzetih s biskupskog ljetnikovca.

U uvali Mala Vira nalazi se izdužena prizemnica s nepoznatim grbom iznad vrata na sjevernom pročelju. Grb je pravokutnog oblika, uokviren gotičkim motivom "izmjeničnih zubaca". Uz grb su inicijali F. C. i ulomak rimskog broja XIII. Grb se može datirati u prvu polovinu 16. stoljeća, a najvjerojatnije nije na svom izvornom mjestu. Ova mala ladanjska kuća bila je vlasništvo kotorske plemićke obitelji Bolizza, koji su imali i dućan na hvarskoj Pjaci.¹⁰⁸ Magdalena, udovica Vicka Bolizze je 1669. godine ljetnikovac ostavila franjevcima u Hvaru.¹⁰⁹ Iz dokumenta je poznata i kuća s barakom u Viri, vlasništvo Franje Penturica, koje je njegova udovica ostavila Kaptolu 1629. godine.¹¹⁰

Nedaleko uvale Vire nalazi se uvala Vela Grabovica. Kaptolski arhiv u Hvaru čuva crteže posjeda i kuća obitelji Grivičić u ovoj uvali, čiji ostaci su i danas vidljivi. Nasljedstvom je imanje Grivičića u Grabovici prešlo u vlasništvo Bartučevića.¹¹¹ U Kaptolskom arhivu čuva se i crtež imanja Cinganovića u Radovčinu koji je 1723. godine poslužio u sporu s hvarskim benediktinkama. Pored svih poljoprivrednih površina, s precizno ucrtanim stablima, prikazuje i njihov ladanjsko-gospodarski sklop uz obalu s gatovima izgrađenim u suhozidu.¹¹²

U uvali Konopljkova nalaze se ostaci ljetnikovca Vidali. Ova se obitelj kao vlasnik uvale javlja 1489. godine.¹¹³ Ljetnikovac je bio sagrađen do 1676. godine kada braća Vidali traže dozvole za gradnju crkve sv. Antuna Padovanskog u uvali.¹¹⁴ Prema titularu crkve, ova se uvala naziva i "*Vala svetog Antonija*". Crkvice je bila dovršena 1685. godine.¹¹⁵ Zanimljivo je napomenuti da braća Vidali grade ovu crkvu u okviru težnje da uvalu nasele stalnim stanovništvom, za čije potrebe grade desetak tipološki jednakih prizemnica, nepravilno raspoređenih uz obalu i rubove obronaka. Pokušaji stvaranja sela uz veleposjed poznati su na Hvaru još od srednjeg vijeka.¹¹⁶ Pokraj crkve su danas vidljivi ostaci velikoga ljetnikovca, koji narod naziva "Kula", vjerojatno zbog nekih fortifikacijskih elemenata sklopa koji danas nisu vidljivi. Početkom 19. stoljeća ljetnikovac je u vlasništvu obitelji Kačić-Dimitri.¹¹⁷

Najzanimljiviji ljetnikovac sagrađen na sjevernoj obali otoka Hvara je ljetnikovac Bartučevića u uvali Lučišća. Ljetnikovac je sagradio Jeronim Bartučević 1551. godine.¹¹⁸ Bio je prijatelj Petra Hektorovića koji mu posvećuje "*Ribanje i*

¹⁰⁸ V. DULČIĆ-V. GUGIĆ, *Inventar kaptolskog arhiva u Hvaru*, Hvar 1972, str. 92.

¹⁰⁹ Isto, str. 92.

¹¹⁰ Isto, str. 111.

¹¹¹ Isto, str. 32-33.

¹¹² J. KOVAČIĆ, *Župa Grablje na Hvaru*, Služba Božja, br. 2, Makarska 1996., str. 139.

¹¹³ Isto, str. 139.

¹¹⁴ Isto, str. 139.

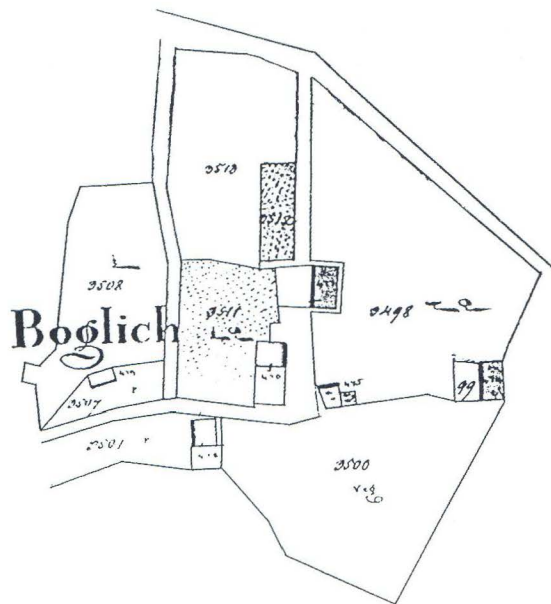
¹¹⁵ N. dj., bilj. 31, str. 66-67.

¹¹⁶ N. dj., bilj. 113, str. 139.

¹¹⁷ D. BERIĆ, *O hvarskim pjesnicima Hortenziju i Jeronimu Bartučeviću*, Prilozi za književnost i istoriju jezika 3-4, god. XXVI., Beograd 1960, str. 203-205.

¹¹⁸ STARI PISCI HRVATSKI, knjiga XXXIX, JAZU, Zagreb 1986., str. 37. Jeronim Bartučević je od Pape oko 1540. godine proglašen Vitezom reda Zlatne Ostruge. Vidi: M. GAMULIN, *Tvrđalj Petra Hektorovića u Starom Gradu na Hvaru*, Zagreb 1988., str. 54.

ribarsko prigovaranje” riječima “vlastitomu hvarskom i vitezu dostojnom”.¹¹⁹ U Ribanju Petar Hektorović opisuje svoj boravak u ljetnikovcu Bartučevića. Posebno ističe ljepotu krajolika, bilje posađeno u perivoju, kamenu trpezu za kojom je ručao sa svojim ribarima, te *sincu*, sjenicu pred kućom.¹²⁰ Pred ovim ljetnikovcem Hektorović izgovara poznate stihove, složene značenjima, o ljepoti ladanja: “/kako je baščina lipa saj,nut oni lipi sad/nut tarsja onoga!”¹²¹ Pored ljetnikovca Bartučevića u Lučišću Frano Jakša sagradio je crkvicu sv. Josipa 1633. godine, prema zavjetu oporuke Hortenzija Bartučevića iz 1631. godine.¹²²

Ljetnikovac Ivanić, kasnije Boglič, u uvali Mala Milna na otoku Hvaru, 1834. godina
Državni arhiv u Splitu. Arhiv mapa i karata za Istru i Dalmaciju

Ljetnikovac Ivanić, kasnije Boglič-Božić, nalazi se u uvali Mala Milna, nedaleko grada Hvara, na južnoj obali otoka. Njihov ljetnikovac, zapravo sklop koji se sastoji od nekoliko građevine, bio je središte velikog imanja na tom dijelu otoka Hvara koji su Ivanići najvećim dijelom nasljedili po ženskoj lozi od Vukčića i Pribojevića.¹²³

¹¹⁹ *Ribanje i ribarsko prigovaranje složeno po Petretu Hektoroviću/Fishing and Fishermen`s conversations by Petar Hektorović*, prijevod Edward D. Goy, Stari Grad 1997, str. 46.

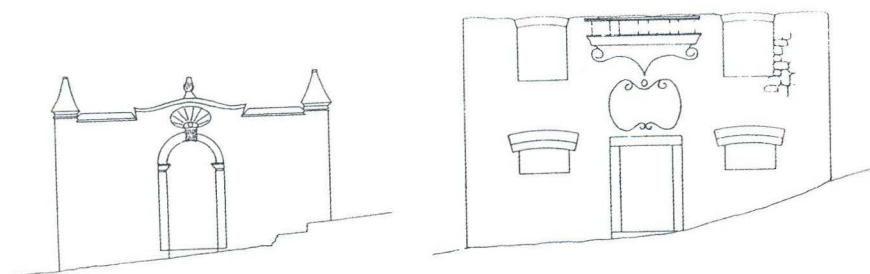
¹²⁰ Isto, str. 50. Jedan od ključnih pojmova kulture ladanja, *baščina*, Hektorović varira na više mjesta u Ribanju. Vidi: T. MAROVIĆ, *Hektorovićeva baština*, u *Dike ter hvaljenja*, Split 1986.

¹²¹ N. dj., bilj. 83, str. 147.

¹²² N. dj. bilj. 42, str. 119.

¹²³ N. dj., bilj. 31, str. 65.

Ivanići su ljetnikovac u Maloj Milni definirali u prvoj polovini 17. stoljeća, u vrijeme svog najvećeg gospodarskog procvata.¹²⁴ Sagrađen je u istočnom, zaštićenom dijelu uvale, nedaleko morske obale. Ograđen je visokim zidom. Sa zapadne strane kuće je dvorište, a s istočne manji vrt. Na južnoj strani dvorišta je podignuta manja terasa, na čijem ograđnom zidu se uzdižu stupovi odrine. Kuća je jednokatnica, pravokutnog tlocrta. Uz more je manja prizemnica, s ograđenim dvorištem na južnoj strani. Zid dvorišta ima puškarnice. U 18. stoljeću je nedaleko ljetnikovca podignuta gospodarska zgrada, sa štukaturama na južnom pročelju, a don Jakov Boglić je u drugoj polovini 19. stoljeća podigao uz ljetnikovac crkvicu Pomoćnice Kršćana. Zanimljivo je istaknuti dva muška barokna poprsja s grbovima Ivanića u dvorištu ljetnikovca, koji vjerojatno prikazuju Gabrijela i Jerolima Ivanića.¹²⁵ U uvali Grahovišće istočno od Milne nalazi se ladanjska kuća Gargurića, s manjim gospodarskim prostorijama nedaleko kuće, sagrađena krajem 18. stoljeća.¹²⁶

Ljetnikova Ivanića u Maloj Milni, južni zid dvorišta s portalom i južno pročelje zgrade iznad ljetnikovca (Arhiv CZKBH u Hvaru)

U zapadnom dijelu uvale Dubovica smjestio se skup ladanjsko-gospodarskih građevina Grivičić-Bartučević i Raffaelli kao središte imanja Dubovi Dol, koji se spominju od 16. stoljeća.¹²⁷ Ovo imanje se u 19. stoljeću procjenjivalo na 40 hektara obradive zemlje i 210 hektara pašnjaka i šume.¹²⁸ Prvi se put spominje kao vlasništvo Grivičića početkom 13. stoljeća. U njihovom je vlasništvo do sredine 16. stoljeća, kada ga nasljeđuju Bartučevići, a potom obitelj Raffaelli.¹²⁹ Najstarija

¹²⁴ N. dj. bilj. 42, str. 119-120.; N. DUBOKOVIĆ, *Dva kamena poprsja u Milni*, Bilten Historijskog arhiva komune hvarske 2, Hvar 1960, str. 65-67. Gabrijelu i Jerolimu Ivaniću je 1636. priznato plemstvo dukalom mletačkog dužda. Poprsja s grbom su vjerojatno njihova.

¹²⁵ J. KOVAČIĆ, *Isprave i dopune zapisima o crkvama u Hvaru*, Hvar 1987, str. 237.

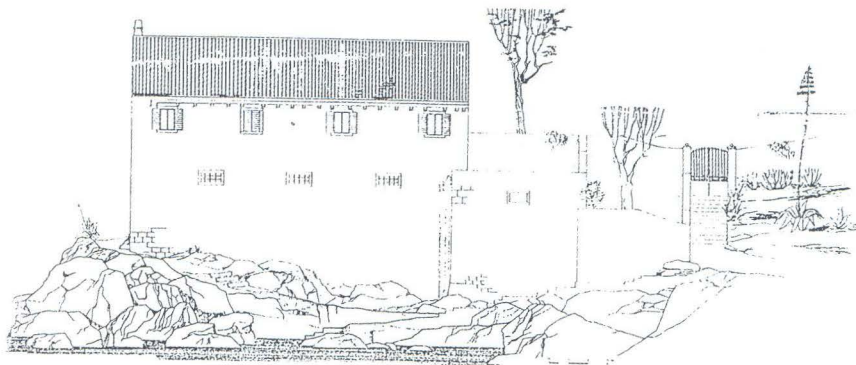
¹²⁶ S. PLANČIĆ, *Inventar arhiva Hektorović III*, Stari Grad 1984, str. 177.

¹²⁷ I. KASANDRIĆ, *Historijat zemljišnog posjeda u Dubovom Dolu*, Prilozi povijesti otoka Hvara 5, Hvar 1978, str. 77.

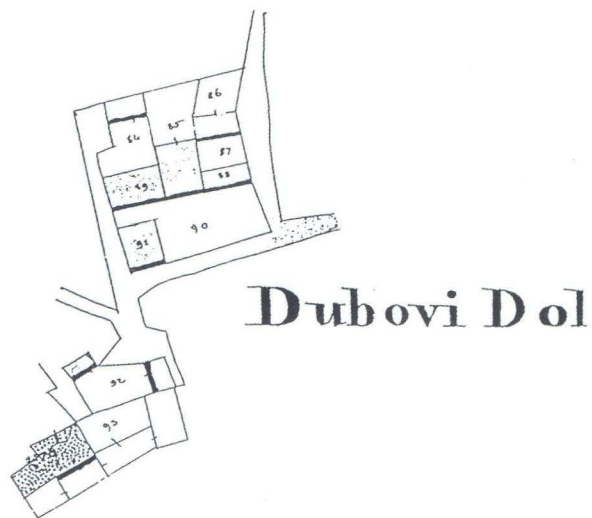
¹²⁸ I. KASANDRIĆ, *Gragurić-Kasandrić-porodična kronika*, Prilozi povijesti otoka Hvara 8, Hvar 1987., str. 56-57.

¹²⁹ N. dj., bilj. 109, str. 133.

kuća u Dubovici je prizemnica sagrađena odmah iznad plaže. Pored nje su još tri manje prizemnice i velika katnica s tri luminara na krovu i, ograđenim dvorištem u začelju kuće. U Kaptolskom arhivu u Hvaru čuva se crtež posjeda Dubovi dol, pod imenom "Vigna Bertuzzi" iz 16. stoljeća, koji uz žalo u Dubovici prikazuje obrambeni zid s manjom kulom.¹³⁰

Dubovica, ljetnikovac Kasandrića, istočno pročelje
(Arhiv CZKBH u Hvaru)

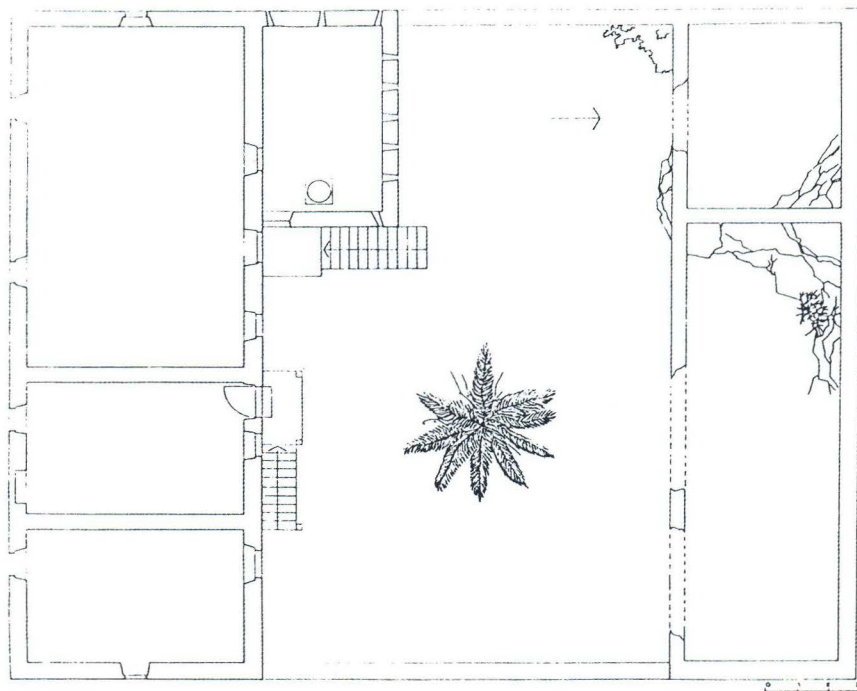

Ljetnikovac Kasandrić i ostaci ljetnikovca Bartučevića u Dubovici na otoku Hvaru,
1834. godina
Državni arhiv u Splitu. Arhiv mapa i karata za Istru i Dalmaciju.

¹³⁰ Isto, str. 17.

Kanonik don Andrija Bartučević, zaslužni operarij gradnje hvarske katedrale, početkom 17. stoljeća sagradio je crkvicu sv. Stjepana u Dubovom dolu. U svojoj oporuci iz 1647. godine govori da je “*brazza dieci di long. Venetiani*” i traži da u njoj svećenik glagoljaš, “*religioso ilirico*”, govori dvanaest misa na godinu, za potrebe stanovnika okolnih sela.¹³¹ Ljetnikovac obitelji Gargurić-Kasandrić na malom poluotoku s zapadne strane uvale, s dvorištem i vrtom, sagrađen je prvih godina 19. stoljeća i svakako je najočuvaniji ljetnikovac hvarske komune.¹³²

Na dijelu južne obale otoka Hvara, koji se naziva Plaža, nalazi se nekoliko ladanjsko-gospodarskih građevina i sklopova. Njihova je osobina izrazita fortificiranost kao posljedica izloženog i osamljenog položaja uz morsku obalu.

Ljetnikovac Lupi pokraj Zavale, tlocrt I. kata (Arhiv CZKBH u Hvaru)

Ljetnikovac Lupi u Gromindolcu narod naziva i “Budića kuća”, vjerojatno prema nadimku obitelji Budić. Nadimak su stekli čestim ponavljanjem osobnog imena Bondumijer, Budimir, Budić, već od 16. stoljeća. Tako se 1547. godine spominje Budimir Lupi kao plemićki poslanik u Veneciji zajedno s Hanibalom Lucićem.¹³³ Njihova gotičko-renesansna kuća u Hvaru, pored Lucićeve, ima grb s

¹³¹ U arhivu obitelji Kasandrić čuva se tlocrt ovog sklopa iz 1815. godine.

¹³² N. dj, bilj. 95, str. 34.

¹³³ C. FISKVIĆ, *Graditeljstvo grada Hvara u 16. stoljeću*, Radovi Instituta za hrvatsku povijest 10, Zagreb 1977., str. 460. Posebno treba istaknuta takav natpis na unutrašnjem licu polukružnog luka dvorišnog portala ljetnikovca Arneri u Blatu.

inicijalima B. L., te sa zanimljivim natpisom OSTIVM NON HOSTIVIM.¹³⁴ Možda se naziva prema Budimiru Budiću Lupiju kojem je Ivan Ivanišević 1642. godine posvetio svoju knjigu “*Od privare, i zle naravi xenske*” u kojoj ga naziva “*BVDIMIRV BVDICHIV. Inako LVPV. Obiyega Zakona Naucitegliu Arcipopu, Kanoniku, i vlastelinu Huarskemu, Vridnom, i poglauito priategliu svomu*”.¹³⁵

Ponekad se u dokumentima prema obitelji Lupi cijeli istočni dio Plaže naziva “*Spiaggia Lupi*”¹³⁶. Ljetnikovac je građen sredinom 16. stoljeća, a sagrađen je kao samostalan sklop, smješten u samu morsku obalu. Okružen je zidom s puškarnicama. Unutar zida je veliko popločano dvorište s krunom zdenca. Nekoliko manjih zgrada, gospodarske namjene, smješteno je u sjevernom i istočnom dijelu sklopa. Glavna zgrada je jednokatnica, s gospodarskim prizemljem i stambenim katom. Ljetnikovac Lupi spada među najznačajnije renesansne ladanjsko-gospodarske sklopove hvarske komune.¹³⁷

Na području Plaža ističu se dva ladanjsko-gospodarska sklopa s kulama iz 17. stoljeća. U Zavali se nalazi sklop koju je sagradio knez Tadija Kačić, pošto je 1606. godine dobio u investituru velike posjede u ovom dijelu otoka.¹³⁸ Zamišljen je kao središte naselja koje su trebali osnovati izbjeglice iz Poljica, tada pod Turskom vlašću. Ovaj naum nije nikada ostvaren zbog protivljenja starosjedilaca na tom području. Kuća-kula Kačića ima zdenac u konobi, a u dvorištu pored nje je 1727. godine sagrađena kasnobarokna jednokatnica s crkvicom.¹³⁹

U nedalekoj uvali, Gromindolac, nalazi se kula Obradić-Bevilaqua. Sagradio ju je Ivan Obradić-Bevilaqua oko 1660. godine.¹⁴⁰ On je poslije uspješnog sudjelovanja u obrani Splita 1657. godine, proglašen vitezom Sv. Marka, a za nagradu je dobio posjed oko Gromindolca.¹⁴¹ Nedugo poslije investiture gradi ovu kulu kao gospodarsko i obrambeno središte posjeda. Osim kule na svojem posjedu Bevilaqua je sudjelovao u gradnji fortifikacija na otokum, o čemu svjedoči tekst diplome o promaknuću u čast viteza Sv. Marka iz 1670. godine: “... *Vigilando al reparo dell' inuasioni de corsari di Narenta, et faticando con la sua diligenta indefessam: la preparazione di materiali in servizio delle fortificazioni della Dalmacia con merito, che pavimente le ne agrandisse bien pieno nelli suditti della stessa Isola.* ...”¹⁴²

Knez Matija Kačić-Bartulović je oko 1700. godine sagradio kulu u uvali Kozja kod Gdinja.¹⁴³ Slično Tadiji Kačiću početkom, i Ivanu Obradiću-Bevilaqui sredinom 17. stoljeća, on je početkom 18. stoljeća dobio u investituru zemlje kod Gdinja, a zauzvrat je morao organizirati obranu tog dijela otoka.

¹³⁴ D. BERIĆ, *Iz književne prošlosti Dalmacije*, MH, Split 1956., str. 66.

¹³⁵ N. dj., bilj. 31, str. 82.

¹³⁶ A. TUDOR, *Ljetnikovac Lupi-Vučić u Gromindolcu na otoku Hvaru*, Peristil 40, Zagreb 1997.

¹³⁷ N. DUBOKOVIĆ, *Stvaranje i razvoj zemljišnog posjeda u Zavali*, Zapisi o zavičaju 2, Jelsa 1970., str. 122.

¹³⁸ Isto, str. 136

¹³⁹ N. dj., bilj. 31, str. 82.; G. MACHIEDO, *Il cavaliere Giovanni Obradich Bevilacqua*, Zara, 1860.

¹⁴⁰ Isto, str. 82; N. dj., bilj. 37, str. 95.

¹⁴¹ Diploma Ivana Obradića Bevilaque u Arhivu Ivanić-Boglić-Božić

¹⁴² N. dj., bilj. 31, str. 72.

¹⁴³ J. STIPIŠIĆ, *Nekoliko arhivskih vijesti o pučkom ustanku na Hvaru*, Radovi Instituta za hrvatsku povijest 10, Zagreb 1977., str. 138-139.

Na Paklenim otocima ispred grada Hvara, točnije na najvećem otoku Sv. Klementu nalazi se jednokatnica s velikim dvorištem sa sjeverne strane koji okružuju gospodarske zgrade. Iako bez izrazitijih stilskih osobina, što onemogućava njeno datiranje, sklop se može povezati s obitelji Grivičić koja je početkom 16. stoljeća dobila imanje na ovom otoku, a poslije duge parnice s hvarskim augustincima i zadražala imanje u trajnoj vlasnosti.¹⁴⁴

Nedostatak maritimno povoljnih uvala na otoku Visu uzrokovao je pojavu samo jednog ladanjsko-gospodarskog sklopa uz more. Sagradio ga je Juraj Bogunović sredinom 18. stoljeća u uvali Milna na najrazvedenijem, istočnom dijelu otoka. Nazivao se "*Kapelanija*", a dokument iz 1776. godine opisuje ga kao "... *stabile posto qui a Lissa in Valle Milna con tre suoi Giardini et un fabrica di casa nuova*".¹⁴⁵ Dakle, ljetnikovac Bogunovića isticao se vrtovima, čije podrobnije uređenje nije poznato. U ovom ljetnikovcu nalazile su se barokne slike sv. Aldebranda i sv. Franje Saleškog što pokazuje zapis bilježnika Sibischinija iz 1776. godine.¹⁴⁶

Unatoč uvriježenom mišljenju da se u mletačkom razdoblju nisu gradile ceste, na otocima Hvaru i Visu nalazi se cijela mreža javnih puteva koje dokumenti nazivaju "*via comunalis*". Lako su prepoznatljivi po visokim ogradnim zidovima građenim u suho i prema ostacima pločastih kamenih kvadera nabijenih u zemlju. Pored takvih puteva smjestio se na otocima Hvaru i Visu veći broj ladanjsko-gospodarskih građevina.

Pokraj sela Brusja, na položaju zvanom Jarišće, nalazi se ruševina ljetnikovca Rinaldi, koja se u narodu naziva "Moncirovo".¹⁴⁷ Ljetnikovac je smješten na izvrsnom vidikovcu s kojeg se pruža pogled na Hvarski kanal i otok Brač. Južno od ljetnikovca prolazi javni put prema Starom Gradu, a ljetnikovac je s njim povezan svojim putem koji je sagrađen kao široki, zaravnani suhozid, uzdignut u odnosu na okolni teren. Ladanjsko obilježje ovog ljetnikovca je posebno istaknuto. Gospodarska zgrada, prizemnica s jednovodnim krovom, udaljena je od stambene zgrade, koja pred svojim zapadnim pročeljem ima popločano dvorište s krunom zdenca i zidanim stupovima odrine. Ljetnikovac je sagradila ugledna ljekarnička, a kasnije i vlastelinska obitelj Rinaldi koja je u posjed zemljišta došla 1733. godine.¹⁴⁸ U oporuci Tibalda Rinaldija iz 1800. godine spominje se ovaj ljetnikovac, te se stoga može smatrati da je sagrađen sredinom ili u drugoj polovini 18. stoljeća.¹⁴⁹ Na predjelu zvanom Njivice, također nedaleko sela Brusja, nalaze se slične ruševine ljetnikovca.¹⁵⁰ Nisu poznati graditelji ovog ljetnikovca.

Među ladanjsko-gospodarskim gradnjama na otoku Hvaru treba istaknuti onaj vlastelinske obitelji Anđelinović, koji su tijekom 17. i 18. stoljeća sagradili nekoliko kula i ljetnikovaca na području zapadnih Plama.¹⁵¹

¹⁴⁴ N. dj., bilj.5, str. 228.

¹⁴⁵ Isto, str. 231.

¹⁴⁶ N. dj., bilj. 31, str. 67.; N. dj., bilj. 103, str. 499.

¹⁴⁷ N. dj., bilj. 83, str. 149.

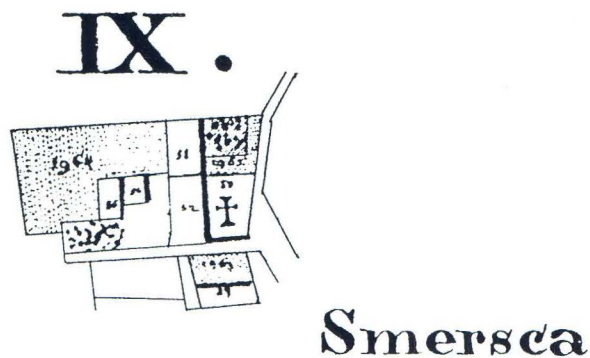
¹⁴⁸ Isto, str. 149.

¹⁴⁹ N. dj., bilj. 103, str. 501.

¹⁵⁰ Plame su dio otoka Hvara koji se prostire od Jelse do Sućurja. Ime ovog "otočnog šila" poznato je već iz reformacije Statuta iz 1331. godine.

¹⁵¹ J. KOVAČIĆ, *O kući tzv. Hektorović na gradskom zidu u Hvaru*, Prilozi povijesti otoka Hvara X, Hvar 1997, str. 81.

Andelinovići su kao ogranak roda Leporini (Zečić ili Zečković) nasljedili imanja na spomenutom prostoru otoka Hvara.¹⁵² Godine 1624. Gazar Andelinović od komune dobija veliki posjed, koji će tijekom 17. i 18. stoljeća proširiti na gotovo cijeli prostor otoka Hvara između Zastražišća i Gdinja.¹⁵³ Posjed je dobio za zasluge u ratu s Turcima, a zauzvrat je trebao nekadašnje komunalne pašnjake pretvoriti najvećim dijelom u vinograde i organizirati obranu tog dijela otoka. Središte ovog veleposjeda izvorno je bio veliki sklop u Zastražišću koji je sagrađen odmah po primitku investiture 1624. godine, a sredinom 18. stoljeća središte je preseljeno u veliki sklop na Maloj bandi u Jelsi.¹⁵⁴

Ljetnikovac Andelinovića u uvali Smrska na otoku Hvaru, 1834. godina
Državni arhiv u Splitu. Arhiv mapa i karata za Istru i Dalmaciju

Sklop u Zastražišću sastoji se od velike dvokatne kule na jugoistočnom uglu sklopa, dvije jednake prizemnice s dvorištem između na jugozapadnom uglu, popločanog dvorišta s dvije krune zdenca u središtu i nekoliko manjih prizemnica, sagrađenih u suhozidu koje su raspoređene uza zapadni zid sklopa. Cijeli sklop je ograđen visokim zidom na kojem su dva ulaza: izravni ulaz u dvorište između dvije stambene prizemnice i ulaz u prostor između gospodarskih kuća.

Nedaleko ovog sklopa, na putu koji vodi od uvale Duboka do Zastražišća, Andelinovići su sagradili dvokatnu kulu, isključivo obrambene namjene, koja je trebala spriječiti iznenadne napade s morske strane na središnji ladanjsko-gospodarski sklop.

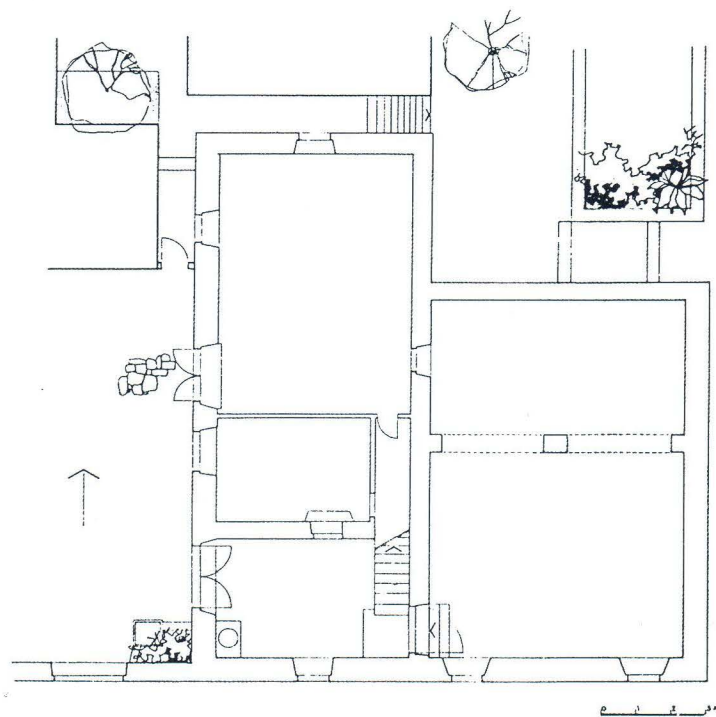
¹⁵² J. KOVAČIĆ, *Župa Zastražišće na Hvaru*, Služba Božja 2, Makarska 1998, str. 172-173.

¹⁵³ Isto, str. 162.

¹⁵⁴ A.TUDOR, *Inventar ladanjskih kuća Andelinovića na Hvaru 1777. godine*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti 22, Zagreb 1998. U navedenom je radu, u bilj. 1, str. 93, zabunom donešena pogrešna signatura objavljenog dokumenta. Izvornik se nalazi u Zbirci Maligec u Vrisniku, čija je kopija pohranjena u Malim fondovima, br. 393, Arhiva Centra za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara. Objavljeni arhitektonski snimci nalaze se u Planoteci Centra za zaštitu kulturne baštine u Hvaru, a katastarski snimci u Državnom arhivu u Splitu. Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju. Autor se navedenim ustanovama ispričava zbog učinjenog propusta.

Smrska, ljetnikovac Anđelinovića, južno pročelje
(Arhiv CZKBH u Hvaru)

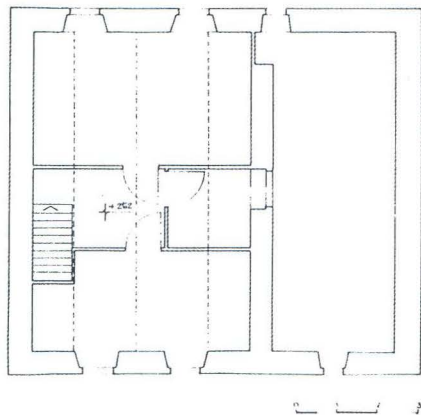

Smrska, ljetnikovac Anđelinovića, tlocrt prizemlja
(Arhiv CZKBH u Hvaru)

Tijekom 17. i 18. stoljeća Anđelinovići su sagradili cijeli niz manjih ladanjsko-gospodarski sklopova smještenih u uvalama njihovog veleposjeda.¹⁵⁵ Najznačajniji je ljetnikovac u uvali Prapatna kod Jelse, te ljetnikovci u uvalama Črvnju, Smarskoj, Veloj Stinivi, te Maloj Stinivi za čiju gradnju su braća Ivan i Pavao Anđelinović 1793. godine dobili parcelu veličine 10 za 4 mletačka koraka.¹⁵⁶

Vela Stiniva, ljetnikovac Anđelinovića, sjeverno pročelje
(Arhiv CZKBH u Hvaru)

Vela Stiniva, ljetnikovac Anđelinovića, tlocrt II. kata
(Arhiv CZKBH u Hvaru)

¹⁵⁵ I. KASANDRIĆ, *Gracija-agrarni odnos na općinskoj zemlji*, Prilozi povijesti otoka Hvara 5, Hvar 1978., str. 64.

¹⁵⁶ Vidi bilj. 68.

Sklop u Zastrazišćima danas je u ruševnom stanju, a sačuvan je grb Anđelinića s natpisom koji se nalazio na kuli ljetnikovca. Natpis glasi:

KO(Y)E YM DIDICHIE STAVI
AN(G)ELINOVICHIE OSTAVI MDCXXIII¹⁵⁷

Na otoku Visu nalazi se nekoliko ladanjsko-gospodarskih sklopova smještenih uz polja u unutrašnjosti otoka. Njihova je osobina, slično ladanjsko-gospodarskim sklopovima u uvalama na južnoj strani otoka Hvara, izrazita fortificiranost.

U blizini napuštenog sela Borovik, na putu prema Humu, nalazi se kula komiške obitelji Mladineo, koja se u dokumentima 16. stoljeća naziva Mladinović.¹⁵⁸ Gradnja kule se datira u 17. stoljeće. Kula je dvokatnica sa puškarnicama i otvorima za topove. Na drugom katu su sačuvane konzole na kojima su se nalazile istaknute stražarnice.

Kostričićeva kula nalazi se na sjeverozapadnoj strani brežuljka Sv. Vida. Kula je dvokatnica koja se može datirati u prijelaz 17. u 18. stoljeće.¹⁵⁹ Tijekom 19. stoljeća uz kulu je sagrađena manja prizemnica. U 16. stoljeću spominje se "*Nicolo Radossevich detto Costricich*" i njegova "*Casa con horto a Lissa in Luca*".¹⁶⁰

Utvrdena kuća Visković nalazi se u blizini Oključne. Nastala je na imanju "*Mirce*", koje je dobio 1708. godine Peraštanin Frano Visković za zasluge u ratu.¹⁶¹ Ladanjsko gospodarski sklop, koji se sastoji od više zgrada, opasan je visokim zidom. Unutar sklopa dominira polukružna kula. U blizini sklopa je crkvića sv. Antuna koju su Viskovići podigli 1714. godine. Na njenom nadvratniku je uklesan grb Viskovića i datum posvećenja: Ao Di MVCCXIII DVIII LVGI.

Ladanjsko-gospodarski sklop, koji se naziva Pri Krstotovo, nalazi se u blizini sela Podhumlje. Zanimljiv je zbog svoje složene tlocrtne organizacije. Sklopom dominira stambena kuća na kat, dok su brojne gospodarske zgrade postavljene uokolo dvorišta kao samostalne građevine. Cijeli sklop je ograđen zidom, a nastajao je postupno od 17. do 20. stoljeća.¹⁶²

Nedaleko sela Podšpilje nalazi se ladanjsko-gospodarski sklop komiške obitelji Giaconi. Nastao je postupnom gradnjom više stambenih i gospodarskih građevina tijekom 18. stoljeća oko kule istoimene obitelji, koja je podignuta u 17. stoljeću. U narodu se ovaj sklop jednostavno naziva "Pri kulu".¹⁶³

Na sjevernoj strani polja između sela Podšpilja i Podhumlja nalazi se ladanjsko-gospodarski sklop obitelji Zanchi, zvan "*Zonkotova kula*". Uz dvokatnu kulu s puškarnicama i otvorima za topove naslonile su se tri stambene jednokatnice. Gradnja kule se datira u 18. stoljeće, dok su kuće nastale kasnije.¹⁶⁴ Kula je u prizemlju presvođena bačvastim svodom.

¹⁵⁷ N. dj., str. 168.

¹⁵⁸ Isto, str. 168.

¹⁵⁹ N. dj., bilj. 109, str. 56.

¹⁶⁰ N. dj. bilj. 5., str. 146.

¹⁶¹ "*Popis nepokretnih spomenika otoka Visa*", Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture-Split, (rukopis), Split 1984 str. 10.

¹⁶² N. dj., bilj. 5, str. 168.

¹⁶³ Isto, str. 167.

¹⁶⁴ N. dj. 161, str. 13.

Ladanjski sklop obitelji Dojmi nalazi se u zaseoku Galije. Sagrađen je u 18.

stoljeću. Samo istočni dio je sačuvao barokne stilske odlike, dok je ostali dio preinačen u 19. stoljeću. Cijeli sklop je ograđen zidom. Krajem 18. stoljeća sagrađena je u okviru sklopa crkvice sv. Andrije.¹⁶⁵

Obitelj Mardešić sagrađila je u 18. stoljeću ladanjsko-gospodarski sklop koji se nalazi uz cestu između sela Podhumlja i Podšpilja. Obuhvaća stambene i gospodarske građevine, te crkvu-mauzolej sv. Nikole. Sklop je ograđen visokim zidom s klasicističkim portalom.¹⁶⁶

Osobit je primjer kule na Palagruži koja se spominje 1599. godine.¹⁶⁷ Sagrađena je najvjerojatnije od obitelji Vidali, Petra i Jerolima, koji su u investituru dobili zemlje na ovom pučinskom otoku.¹⁶⁸ Njena je namjena bila kontrola plovidbe, obrana ribolova te uzgoja žita i vinove loze od gusarskih prepada.¹⁶⁹ Srušena je od mletačkih vlasti 1664. godine na zahtjev Napuljskog potkraljevstva, gospodara Apulije, koje je ovu kulu smatralo uznemiravanjem granice. Iako više nikada nije obnovljena, a tragovi danas nisu vidljivi, njeno postojanje je sačuvano u toponimu Kaštil smještenom nedaleko svjetionika na najvišoj uzvisini Vele Palagruže.¹⁷⁰

ZAKLJUČAK

Iz ovog sažetog topografskog prikaza, s osnovnim podacima ladanjske arhitekture hvarske komune, zasigurno se naziru značajni trenutci za daljnje proučavanje ove teme. To se ponajprije tiče osobitih primjera ladanjskih gradnji,

¹⁶⁵ N. dj., bilj. 5, str. 168.

¹⁶⁶ "Commissiones et relationes venetae", sabrao G. NOVAK, sv. V., Zagreb 1966., str. 295.

¹⁶⁷ F. DIFNIK., *Povijest kandijskog rata u Dalmaciji*, (prev. S. i D. Kečkemet), Split 1986, str. 276-277; J. KOVAČIĆ, *Palagruža od 12. do 20. stoljeća*, Prilozi povijesti otoka Hvara 10, Hvar 1997., str. 41-42.; S. PIPLOVIĆ, *Svjetionik na Palagruži*, Zbornik Palagruže, jadranski dragulj, Split-Kaštela, 1996, str. 142; J. BOŽANIĆ, *Onimikon Palagruže*, Zbornik Palagruže, jadranski dragulj, Split-Kaštela, 1996, str. 104. Gradnja kule datira se u prvu polovinu 17. stoljeća, dok je prema izvještaju Nikole Donada postojala već 1599. godine. Palagruža je važana točka "jadranskog mosta", niza otočića između dvije jadranske obale koji su omogućavali obalnu plovidbu "costeggiare" preko Jadrana. Pored toga, Palagruža je na središtu uzdužne plovidbe Jadranom, što je manje važno jer se ona pretežito odvija unutrašnjim morem, između otoka. Stoga je za pretpostaviti da je osmatranje s mogućnošću obrane bilo organizirano i prije kraja 16. ili početka 17. stoljeća. Vidi: N. dj., bilj. 166, str. 295; F. BRAUDEL, *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.*, knj. I., Zagreb 1997., str. 111-114.

¹⁶⁸ F. DIFNIK., *Povijest kandijskog rata u Dalmaciji*, (prev. S. i D. Kečkemet), Split 1986, str. 276-277; J. KOVAČIĆ, *Palagruža od 12. do 20. stoljeća*, Prilozi povijesti otoka Hvara 10, Hvar 1997., str. 41-42. Dimnezije poljoprivredne djelatnosti na Palagruži najbolje ilustrira podatak da ovaj otok ima svoju posebnu sortu vinove loze, *palagruzonka*, koje su na otoku Visu danas sačuvana samo tri čokota. Vidi: J. BOŽANIĆ, *Onimikon Palagruže*, Zbornik Palagruže, jadranski dragulj, Split-Kaštela, 1996, str. 104-105.

¹⁶⁹ J. BOŽANIĆ, *Onimikon Palagruže*, Zbornik Palagruže, jadranski dragulj, Split-Kaštela, 1996, str. 104.

¹⁷⁰ N. dj., bilj. 10, str. 81; N. GRUJIĆ, *Ladanjska arhitektura dubrovačkog područja*, Zagreb 1991, str. 239.

kao što su Hektorovićeve Tvrdalj, Lucićevi ljetnikovci u Hvaru, Starom Gradu i Visu, Gariboldijevi u Visu i Starom Gradu, Lupijev u Gromindolcu, Gazarovićeve i Jakše u Visu, Barozzi i Bevilaque u Jelsi, te niz Andelinovićeve ladanjsko-gospodarskih sklopova na središnjem dijelu otoka Hvara. Svi oni pokazuju posebnosti prostorne organizacije, jedinstvene za svaki od spomenutih ljetnikovaca. Ljetnikovci hvarske komune su i ambijenti u kojima su nastala i najljepša djela renesansne književnosti hvarskog kruga. Tako Hektorović u *Ribanju i ribarskom prigovaranju* opisuje svoj Tvrdalj i ljetnikovac Bartučevića, te Balistrićev stan u Nečujmu, a Marin Gazarović početkom 17. stoljeća u proslavu *Murata Gusara* i pjesma pise pohvale ladanjskom životu na Visu. Dapače, u stihovima Lucića, Hektorovića i Gazarovića nalaze se ponajbolji književni zapisi o ljetnikovcima i perivojima, o ugodajima ladanjskog življenja hrvatske renesansne književnosti, što je doista specifično zanimljiva tema, koju će trebati cjelovitije prikazati.

Da su hvarsko-viški ljetnikovci imali izrazite estetske, arhitektonske i urbane karakteristike posvjedočuje nam nekoliko konciznih zapisa tijekom 16. stoljeća. Zanimljivi primjer percipiranja slike ladanjskih gradnji i predodžbe renesansnog grada koju izražava Pribojević: *...kuće su im visoke i prostrane sa stropovim i ostalim gradskim ukrasima krasno uređene, tako da nedostaju još samo zidine pa da ta sela dobije izgled dobro raspoređenog grada*", nalazi i svoj mnemonički odjek u zaključnom promišljanju N. Grujić na primjeru ladanjske arhitekture dubrovačkog područja: *"Dubrovnik-grad odavno definiranog prostora i tkiva, bez mogućnosti da se proširi i izmjeni - stvara u 15. i 16. stoljeću pravi urbanistički zahvat u svojoj okolini. Pokušaj je to da se izvan tijesnih prostora postojećega grada sagradi još jedan grad koji će uspostaviti novi skladni odnos s prirodom. Grad ljetnikovaca - grad vrtova - koji će nadići sliku obzidanoga grada - idealni grad renesanse.*¹⁷¹

Osim navedenog Pribojevićeva zapisa iz 1525. godine, za ladanjsku arhitekturu Staroga Grada koncizan je i zapis G. B. Giustiniana iz 1553. godine: *molti belli edifizii*, te Valierov zapis iz 1579. godine: *cum plurimis elegantibus aedibus*, kao i Gazarovićeve 1623. godine o Visu: *Kuće lipje neg u gradih*, čime su jasno i koncizno naglašene njihove specifične arhitektonske zanimljivosti u prostoru Hvara i Visa.¹⁷²

¹⁷¹ Vidi bilj. 11; N. dj. bilj. 5, str. 208.

THE ARCHITECTURE OF COUNTRY HOUSES OF THE HVAR COMMUNE

Nikša Petrić - Ambroz Tudor

The architecture of the country houses in the old Hvar commune, comprising the islands of Hvar, Vis and their smaller neighbours, is a large and significant part of the architectural inheritance of the region. There are about eighty buildings and complexes with the characteristics of country houses in the former Hvar commune. This number is relatively large because the estates have dispersed into many parts of the islands of Hvar and Vis, usually of course into the most fertile agricultural areas. Typically these large and dispersed estates would be organised in a kind of chain of villas and outhouses.

Research conducted hitherto has usually been concerned with single important examples, such as the Tvrđalj of Petar Hektorović in Stari Grad or Lucić's villa in the town of Hvar. Cvito Fisković's research is very significant, in that he was the first to draw attention to the number and importance of the Hvar country houses.

As pointed out by Nada Grujić in her work "The Architecture of Dubrovnik Villas", the term architecture of villas should be interpreted broadly and in some cases conditionally. This applies equally for the architecture of the Hvar commune: *The meaning of the country-style embraces various architectural constructs expressing a particular life-style outside the town walls.*

The unusual feature of the country-style architecture within the Hvar Commune is its frequent location inside a village or town. There are five places in the Commune, apart from the town of Hvar itself: Stari Grad, Vis, Jelsa, Komiža and Vrboska. These settlements were started, or existing structures more intensively developed, during the second half of the 15th century, when the situation in the Adriatic had become more stable. From the beginning of the 16th century, country houses were fortified; this became a rule in the 17th century. Many country houses were also built in bays convenient for sea access and alongside roads in the interior of the islands.

The particular configuration of the island of Vis and its connection with the Commune's centre, the town of Hvar, led to most of its country houses being built in the Bay of St. George, where two settlements had developed by the end of the 15th century: Kut on the eastern side of the bay and Luka on the west, which later merged to become the town of Vis.

Apart from these country houses, there is a group of about a dozen independent country houses and husbandry complexes in the interior of the island, mostly on the edges of agricultural land. Most are organised around a fortified tower, indicating the threat of incursions by pirates during the 16th and 17th centuries, just like the commune towers and fortifications in Vis and Komiža.

The 15th century villa in Vrboska, later Kupareo House, consists of a country house and husbandry complex which dominated the scene until the end of the 19th century. There are three main elements: a fenced-off courtyard in front of the house, the house itself, and a garden at the back. Most houses are one-storey buildings, with the husbandry area on the ground floor and living quarters on the first floor. An outside staircase on the front facade connects the front yard with the first floor of the house.

In this concise topographic presentation, which gives basic details of country house architecture in the Hvar Commune, there are certainly important elements which would repay further research. The best examples are Hektorović's Tvrđalj, Lucić's villas in Hvar, Stari Grad and Vis, the villas of the Gariboldi family in Vis and Stari Grad, the Lupi's in Gromindolac, the Gazarović's and Jakša's in Vis, the Barozzi's and the Bevilaqua's in Jelsa and the Andelinović's in Zastržišće, each of which have their individual styles of spatial organisation. In addition, these country houses were the environments in which the best literary works of Hvar Renaissance literature were created. In "Fishing and Fishermen's Conversation", Hektorović describes his Tvrđalj, Bartučević's villa in Lučišće and Balistrić's home in Nečujam. In the foreword to his "Murat the Pirate" and in his poems, Marin Gazarović sings praises to the country life on Vis at the beginning of the 17th century. Indeed, the best of their poetry is about country houses and shaded walks and the pleasures of life during the Croatian Renaissance, a particularly interesting subject which should be presented in more detail.

Several concise texts from the 16th century show that the Hvar and Vis country villas had distinctive aesthetic, architectural and design characteristics. An interesting example is Pribojević's perception of these country buildings and the image of a Renaissance town: Their houses are tall and spacious, with ceilings and other town ornaments beautifully appointed, so that those villages would be described as well-organised towns but for the absence of town walls. Nada Grujić's final thought about Dubrovnik country architecture is a mnemonic echo of the above: Dubrovnik, a town with its space and texture already defined and with no possibility of expansion or change, made a true urban imprint on the surrounding environment during the 15th and 16th centuries. Its attempt to create another town outside its existing narrow area established a new and harmonious relationship with nature. A town of villas and gardens to surpass the image of a walled town - a perfect Renaissance town.

In addition to Pribojević's text of 1525, G. B. Giustinian in 1553 described concisely the architecture of Stari Grad as *molti belli edifizii*. Valier in 1579 described it as *cum plurimis elegantibus aedibus*, and Gazarović in 1623 wrote of Vis as having Houses more beautiful than those in towns. These texts clearly and concisely highlight the specific points of architectural interest in the Hvar Commune of the 16th and 17th centuries.